

AZ IGAZOLÁSI ELJÁRÁSTÓL A NYUGDÍJAZÁSIG

Marczali Henrik eltávolítása az egyetemről (1919–1924)

Marczali Henrik (Marczali, 1856 – Budapest, 1940) budapesti, berlini, párizsi, londoni és oxfordi történelmi iskolázottság után az 1880-as évektől az 1910-es évekig, huszonöt és ötvennégy éves kora között korának legnagyobb és legkiválóbb teljesítményű magyar történetírója volt. Úttörő monográfiákat írt *Mária Teréziáról, II. Józsefről* és a korabeli Magyarország politikai, társadalmi, gazdasági és művelődési viszonyairól, valamint az *1790–91-es országgyűlésről*.¹ Ő volt a szerzője a Ribáry Ferenc által kezdeményezett nyolc kötetes *Világtörténelem a művelt magyar közönség számára* című sorozat újkori és legújabbkori négy – Európa és Magyarország történetét egyaránt feldolgozó – kötetének.² Feldolgozta és megírta a millenniumi tíz kötetes nagy szintézis, *A magyar nemzet története* csaknem három (két és háromnegyednyi) vaskos kötetét, a magyar államalapítás, az Árpádok kora és a hosszú 18. század (1711–1815) történetét.³ Szerkesztette a tizenkét kötetes *Nagy képes világtörténetet*, a reformációtól a jelenkorig ívelő hat kötet szerzője volt, amelyben feldolgozta az újkori magyar történelmet is.⁴ Magyarországon megjelent könyvei, szerkesztései, forráskiadásai, tankönyvei, így 1911-ben megjelent *Magyarország története* itthon, a Cambridge University Press által – az első nem-cambridge-i szerzőtől – publikált *Hungary in the Eighteenth Century* (1910), és a Tübingenben megjelentetett *Ungarische Verfassungsgeschichte* (1910), illetve az *Ungarisches Verfassungsrecht* (1911) Európa és Amerika szerte ismertté és elismertté tették a nevét.⁵ Angolul és németül megjelent műveit újból kiadták vagy digitalizálták, magyarul publikált szintéziseinek többsége digitálisan hozzáférhető, könyvei a nemzetközi és hazai könyvpiacra kelendők. 1893-ban a Magyar Tudományos Akadémia – Majláth Béla és Szécsen Antal ajánlására – levelező tagjának választotta. Ugyanabban az évben megnősült:

¹ *Marczali Henrik*: Magyarország története II. József korában I–III. Bp. 1881., 1885., 1888.; *Uő*: Mária Terézia 1717–1780. Bp. 1891.; *Uő*: Az 1790/1-diki országgyűlés I–II. Bp. 1907.

² *Marczali Henrik*: Az újkor története I–III. Bp. 1883–1884.; *Uő*: A legújabb kor története, 1825–1880. Bp. 1892.

³ *A magyar nemzet története* I–X. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1894–1898. 2. kiadás. I., II., VIII.

⁴ *Nagy képes világtörténet* I–XII. Szerk. Marczali Henrik. Bp. 1898–1905.

⁵ *Marczali Henrik*: Magyarország története. Bp. 1911.; *Henry Marczali*: *Hungary in the Eighteenth Century*. Cambridge 1910.; *Heinrich Marczali*: *Ungarische Verfassungsgeschichte*. Tübingen 1910.; *Uő*: *Ungarisches Verfassungsrecht*. Tübingen 1911.

felesége Schmidl Laura (1866–1920), Schmidl Sándor (1839–1899) gyarmatáru nagykereskedő és Schmidl Sándorné, Holländer Róza gyermeke, akinek három testvére volt (László, Miklós és Margit). A házaspárnak két lánya született: Erzsébet és Paula.⁶ A Marczali-család a József körút 59–61. számú ház második emeletén lakott, ami évtizedekig szellemi szalonként működött.

1895-ben Marczali Henriket I. Ferenc József a budapesti tudományegyetem tanárának nevezte ki.

Az egyetem történelemtanárai között ő volt az első – és jó ideig az egyetlen – ki nem tért – neológ és szekuláris – zsidó. Kinevezésére – édesapja, Marcali rabbija, Morgenstern/Marczali Mihály (Szalónak, 1827 – Marcali, 1889) és édesanyja, a híres győri, majd újvidéki rabbi, Freyer Salamon lánya, Freyer Róza Sára (Győr, 1831 – Marcali, 1906) – rabbi felmenői vallása melletti kitartása miatt tizenöt évet kellett várnia.

Mintaadó tudós tanárként és magyar patriótaként állta a sarat akkor is, amikor 1910-től 1914-ig – ötvennégytől ötvennyolc éves koráig – antiszemita hecc-kampány folyt ellene, amelynek kezdeményezői az *Alkotmány* című lap újságírói, a Katolikus Néppárt és a Szent Imre Kör tagjai közül kerültek ki. A sajtóvadászat és az egyetemi tumultuózus jeleneteket férfiasan, méltósággal viselte, önmaga ellen fegyelmi vizsgálatot kért, s a vádakra becsületsértési perrel felelt. Minden jogi fórum és minden színvonalas újság neki adott igazat. 1914-ben meghívták Oxfordba vendégtanárnak, amit a világháború kitörése akadályozott meg. Komoly összegű hadikölcsönt jegyzett, hogy támogassa a Monarchiát. Igazságkereső szenvedélye, elmélyültsége és szorgalma, empatikus és kritikai beállítottsága, tárgyilagosságra törekvése, tanári erudíciója perfekcionista elhivatottsággal társult. Domanovszky Sándortól Hóman Bálinton és Szekfű Gyulán át Hajnal Istvánig a következő nemzedék szinte valamennyi komoly történésze tanítványa volt.⁷

⁶ Geburts-Protokoll. Schmidl Laura születési anyakönyvi bejegyzése. 1866. július 14. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (a továbbiakban: MZSML); Marczali Henrik és Schmidl Laura házassági szerződése. Közjegyzői okirat. Bp. 1883. december 20. 1–4. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), Weinmann Fülöp közjegyző iratai. Okiratok. VII. 184 a.-1883-1303.

⁷ *Kemény József: Vázlatok a győri zsidóság történetéből.* Győr 1930. 111–118.; *Marczali Henrik: Hogy lettem én egyetemi tanár?* In: Zsidó évkönyv az 5689. bibliai évre. Szerk. Kecskeméti Vilmos. Bp. 1928–1929. 129–130.; *Uő: Emlékeim.* Bp. 2000. 5–46., 144–149., 176., 187–194., 242–257., 270–285., 286–308., 315–316.; *Marczali Póli: Apám pályája, barátai. Emlékeim Marczali Henrikről.* München 1973. 6–7., 17–56., 57–73.; *Szabó Miklós: Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Válogatott tanulmányok.* Bp. 1989.; *Uő: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918).* Bp. 2003. 154–342.; *Bíró Judit: A Singer-Marczali-ügy. Botrány három felvonásban.* In: Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991. Összeállította: Gerő András. Bp. 1993. 117–136.; *Káplár András: Marczali Henrik nagy pere. A Marcali Városi Helytörténeti Múzeum Évkönyve.* Marcali 2010. 5–50.; *Trencsényi Balázs – Antóbi Sorin: A kelet-közép-európai antimodernista politikai diskurzus sajtóosságai.* In: A magyar történetírás kánonjai. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Bp. 2015. 285–317.

Az ellenforradalom berendezkedése Alexander Bernát filozófus, Asbóth Oszkár nyelvész, Babits Mihály költő, Beke Manó matematikus, Éber László művészettörténész, Ferenczi Sándor pszichoanalitikus, Fülep Lajos művészetfilozófus, Kármán Tódor fizikus, Kövesligethy Radó csillagász, Lendl Adolf zoológus, Révész Géza pszichológus, Schmidt József nyelvész és Simonyi Zsigmond nyelvész mellett Marczali Henrik életére is nagy és súlyos hatást gyakorolt. A történetírót a Magyar Tudományos Akadémia 1919 októberében a Tanácsköztársaság idején vállalt szerepe miatt igazolási eljárásnak vetette alá, a Budapesti Tudományegyetem pedig 1920 januárjában ugyanezt tette.⁸ Ezek eredményeként mindkét intézmény igazolta, tehát jogilag felmentette. 1921 januárjában a rendőrség a fehérterror elleni nyilatkozata miatt hűtlenség gyanújával nyomozást folytatott ellene és – feltehetően – ez ügyben ki is hallgatta. A nyomozást azonban a főügyész márciusban leállította, ám minderről értesítették az egyetemet.

1920. október 20-án elvesztette szeretett feleségét, Marczali Henrikné Schmidl Laurát.⁹ Egyetemi katedrójától, a tanítás lehetőségétől 1919 és 1924 között fosztották meg.

1928-ban így emlékezett vissza a Tanácsköztársaság és az ellenforradalom idejére: „1919-ben a kommün biztosa tett ki, mert valamennyiünk nevében kijelenttem előtte, hogy ezentúl is hazafias irányban akarunk oktatni. Az egyetemi tanács előbb felfüggesztett, aztán igazolt, majd ismét felfüggesztett, a miniszter pedig 1924-ben nyugdíjba küldött”.¹⁰ Az első mondat további kutatást feltételez. A második mondatnak az alábbiakban járok utána.¹¹

A Budapesti Tudományegyetem az 1919/20-as tanév II. felétől (ekkor Marczali hatvanhárom éves volt) – időről időre meghosszabbítva – az 1923/24-es tanév első félévéig félévenként szabadságot, 1924 végén – a bölcsészkar és a kultuszminiszter kezdeményezésére – pedig az államfő, Horthy Miklós engedélyével nyugdíjazta. A Magyar Tudományos Akadémia sohasem választotta rendes tagjai közé.

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy kik, hogyan és miért fosztották meg a világhírű professzort attól, hogy tudását továbbadhassa. Bár mindkét igazolási eljárást és az ügyési vizsgálatot is bemutatom, mégis tüzetesen az egyetemi

⁸ Vö. *Ormos Mária*: Agyműtét, 1919. Magyar kérdőjelek a 20. század elején. Múltunk 55. (2010) 3. sz. 46–71.

⁹ Marczali Henrikné meghalt. Világ, 1920. október 22. 5.; Marczali Henrik gyásza. Budapesti Hírlap, 1920. október 22. 3.; Marczali Henrik gyásza. Az Est, 1920. október 22. 4.; Marczali Henrik közönete. Az Est, 1920. november 4. 5. (Valamennyi napilap-cikket Turbucz Péter szívességéből ismerem.)

¹⁰ *Marczali Henrik*: Ki volt, mi volt? In: 99 önéletrajz. Magyar selfmademanek. Bp. 1928. 79. (Az írásra Huszár Mihály hívta fel a figyelmemet.) A tanulmányban szereplő idézeteket betűhíven közöljük.

¹¹ Az értelmezési keretre vö. Bevezetés. In: A magyar történetírás kánonjai i. m. 9–15., *Rácz Sándor*: A nemzeti történelem dekanonizációja és a politikai közösség rekonstrukciója. 66–84., *Trencsényi B. – Sorin, A.*: A kelet-közép-európai i. m. 285–317.

igazolási eljárást és az azt követő újabb és újabb eltávolítási kísérleteket veszem szemügyre. Ennek során rekonstruálom a vádakát, az egyetemi eljárás szakaszait és mechanizmusát, Marczali Henrik védekezését és mindezek kontextusát. Valamennyit közéleti tettnek, *'speech-act'*-nek tekintem, s ekként közelítem meg, elemzem és értelmezem. Abban a reményben, hogy el lehet dönteni: valóban „gyanús homály” vette körül Marczali Henrik Tanácsköztársaság idején vállalt szerepeit, ahogy vádlói állították, s amelyet nem sikerült teljesen eloszlatnia, avagy „felesleges brutalitás” volt szabadságolása és nyugdíjazása, kizorítása az egyetemről.¹²

Az akadémiai igazolási eljárás (1919. október)

A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának igazoló bizottsága 1919. október 17-én kivizsgálta Marczali Henrik Tanácsköztársaság alatti tevékenységét, október 25-én pedig határozati javaslatot tett úgy ebben az ügyben, ahogy valamennyi igazolás alá vont tag ügyében, amelyet a közgyűlés jóvá is hagyott.¹³

Az MTA igazoló bizottságának elnöke Concha Győző, jegyzője Pintér Jenő volt. A bizottság tagjai az I. osztály részéről Némethy Géza, Császár Elemér, Gyomlay Gyula és Pintér Jenő, a II. osztály részéről Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Concha Győző, Fináczy Ernő, Áldásy Antal, Bernáth István és Reiner János, a III. osztály részéről pedig Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Méhelgy Lajos, Schafarzik Ferenc, Szily Kálmán, Bugarszky István, Istvánffy Gyula és Tuzson János voltak. Vizsgálat alá vonták Asbóth Oszkárt, Simonyi Zsigmondot és Schmidt Józsefet az I. osztály tagjai közül, Alexander Bernátot, Éber Lászlót és Marczali Henriket a II. osztály tagjai közül, és Kövesligethy Radót, Beke Manót, Lendl Adolfot, Lenhossék Mihályt, Dégen Árpádot, valamint Báró Harkányi Bélát a III. osztály tagjai közül. Asbóth Oszkár és Simonyi Zsigmond, Alexander Bernát és Éber László, Kövesligethy Radó, Beke Manó és Lendl Adolf akadémiai tagságának

¹² Kutatásaimban segítségemre volt Varga Júlia (Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltár, a továbbiakban: ELTE EL), Csonka Laura (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a továbbiakban: MNL OL), Horányi Károly, Mázi Béla és Tóth Gábor (MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár, a továbbiakban: MTA KIK Kt.), Földesi Ferenc (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, a továbbiakban: OSZK Kt.), Lugosi András (BFL), Toronyi Zsuzsanna és Udvarhelyi Anikó (MZS-ML), Huszár Mihály (Marczali Múzeum), Turbucz Péter (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc), Karika Judit (Kozma utcai temető), Zimmermann Zita (Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége, Budapesti Zsidó Hitközség, Chevra Kadisa), E. Csorba Csilla, Varga Katalin, Borbás Andrea és Komáromi Csaba (Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár, a továbbiakban: PIM Kt.), Mátrai Györgyi (MTA KIK Könyvtár), Balogh Katalin (Budapest) és Kecskeméti Károly (Antony). Mindannyiuk segítségét nagyon köszönöm.

¹³ MTA KIK Kt. RAL MTA igazoló bizottság jegyzőkönyvei 1919. aug. 25., szept. 17., okt. 13., 14., 17., 25., 1920. febr. 21.

törlését javasolták. Schmidt Józsefet rosszállással, Marczali Henriket, Lenhossék Mihályt, Dégen Árpádot és Báró Harkányi Bélát sajnálkozással igazolták.¹⁴

A jegyzőkönyv tanúsága szerint Concha az alábbi kérdéseket tette fel neki:

„1. Vállalta-e a tanácsköztársaság által felállítani szándékolt országos levéltári tanács elnökségét, és ha igen, kinek a felkérésére?

2. Részt vett-e a levéltári tanács szervezésében? Szólított-e fel egyeseket, hogy a tanácsnál állásokat vállaljanak?

3. Minő összeköttetésben állott a közoktatásügyi népbiztossággal, jelesül Kármán Tivadarral?

4. Minő hivatalt viselt leánya a közoktatásügyi népbiztosságnál?

5. Minő összeköttetésben állott Kun Bélával és igaz-e, hogy tolmácsa volt az angolokkal szemben?

6. Tartott-e a kommunizmusról előadást?”¹⁵

Marczali jegyzőkönyvben rögzített válaszai a következők voltak:

Az első kérdésre „Marczali Henrik előadja, hogy őt dr. Tóth-Szabó Pál és Niklai Péter felkeresték közölvén vele, hogy a tanácsköztársaság egy országos levéltári tanács felállítását határozván el, a direktórium megbízásából kérdést intéztek hozzá, hajlandó-e annak elnökségét elvállalni? Az elnökséget nem vállalta, illetve hajlandónak nyilatkozott annak elvállalására két feltétel alatt: ha hatáskörét ő maga állapíthatja meg, és ha Fraknói Vilmos püspök is tagja lesz a tanácsnak. E két feltételt azért szabta, mert tudta, hogy azokat nem fogják elfogadni. Tóth Szabó Pál meg is jegyezte, hogy Fraknói Vilmos kinevezéséhez a tanácsköztársaság aligha fog hozzájárulni. Azóta az egész ügyről nem hallott semmit, amit a leghatározottabban kijelent.”¹⁶

A második kérdésre válaszolva „megjegyzí, hogy egy irányban volt befolyása a tanács szervezési munkájára, abban t.i. hogy felszólították őt nem ajánlhatna-e fiatalabb erőket, akik a tanácsnál alkalmazást nyerhetnének? Erre ő Fejérpataky László egyetemi tanárhoz fordult információkért, és ezek alapján négyet ajánlott, akik közül háromnak nevére emlékszik: ezek Gróza Margit, Mályusz Elemér és báró Kohner Lujza”.¹⁷

A harmadik kérdésre „előadja, hogy Kármán Tivadarral illetve a közoktatásügyi népbiztossággal felfüggesztett tanártársai ügyében többször állott összeköttetésben, így Révész Géza felszólítására levelet intézett Heinlein István érdekében Lukács György népbiztoshoz, melyet Révész maga vitt el a címzett-hez. Tanártársai ügyében Kármán felkereste őt Mártonffi titkárával együtt. Érintkezésben állott még Kármánnal tanártársai, Angyal Dávid, Áldásy Antal,

¹⁴ MTA KIK Kt. RAL Jegyzőkönyv a M. T. Akadémia II. osztályának igazoló ötös bizottságának 1919. október 17-én tartott üléséről.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

Heinlein István érdekében, azon kívül részt vett azon az értekezleten, mely Kármán elnöklete alatt Varjas Sándor közbenjöttével az egyetemi történeti tanítás ügyében tartatott, és amelyen ismételve sürgette az egyetemi oktatás és tanárképzés érdekében a felfüggesztett tanárok visszahelyezését, valamint sürgette, hogy a jövőben az eredeti kútforrások tárgyalására nagyobb súlyt helyezzenek”.¹⁸

Marczali Heinlein melletti kiállítását tanúsítja Lukács György népbiztoshoz 1919. április 3-án írt levele: „Tisztelettel kérem, az egyetem és a tudomány érdekében Heinlein István visszahelyezését egyetemi ókori történeti tanszékére. Heinlein igazi tudós, a mellett szerény, becsületes ember, aki a politikától mindig távol tartotta magát. Annyira szerény, hogy meg volt elégedve kis állásával a M. T. Akadémia könyvtárában és nekem kellett az oktatás érdekében mindent megtennem, hogy az egyetemre kerüljön. Okaim erre következők voltak. Egyike volt legkitűnőbb tanítványaimnak, aki egész vagyonát görögországi tartózkodására és tanulmányára költötte. Onnét a német archeológiai bizottság vezetőjének kitűnő bizonyítványával jött vissza. Irodalmi munkássága nem nagy terjedelmű, de a mit Peisistratosról, Herodotosról és a perzsa háborúkról írt, teljesen önálló, értékes munka, mit Németországban is kedvezően fogadtak. Német tudományos folyóiratba is írt. A bölcsészeti karnál ügyét azon kijelentéssel döntöttem el, hogy senki nálunk annyira és oly behatóan nem ismeri a görög történetírókat és a görög műveltséget.”¹⁹

Az igazoló bizottság negyedik kérdésére, hogy lánya milyen hivatalt viselt a közoktatásügyi népbiztosságnál „Marczali megjegyzi, hogy e kérdést illetően tévedés forog fenn, mert leánya nem a közoktatásügyi népbiztosságnál, hanem az igazságügyiben Kármán Elemér oldala mellett működött a kiskorúak patronagea körül, amely hivatalt különben már néhány éve látta el”.²⁰

Arra a kérdésre, hogy „minő összeköttetésben állott Kun Bélával és igaz-e, hogy tolmácsa volt-e az angolokkal szemben?” „Marczali Henrik előadja, hogy Kun Bélát felkereste a Hungáriában báró Fejérváry Imre beteg zoológus fia és annak felesége svájci útlevele ügyében. Kun Béla az útlevél ügyében tett kérelmet teljesítette, miután, mint megjegyezte, ez ügyben politikáról nincsen szó. Az amerikai misszió egyik tagjával, Braun Márkussal előzőleg összejövén kérdezte őt, nem tudna-e neki valami kellemes hírt mondani, amit Kun Bélával ez alkalommal közölhetne, mire Braun Márkus megjegyezte, megmondhatja Kun Bélának, hogy Fiuméba nagy mennyiségű zsír érkezett Budapest részére.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Marczali Henrik levele Lukács Györgynek. 1919. ápr. 3. OSZK Kt. Levelestár. 1942/7.

²⁰ MTA KIK Kt. RAL Jegyzőkönyv a M. T. Akadémia II. osztályának igazoló ötös bizottságának 1919. október 17-én tartott üléséről.

Kun Béla felkérésére elkísérte őt az amerikai misszióhoz ahol a tolmács beszédét végighallgatva közbe maga is tett egyes megjegyzéseket.”²¹

Arra a kérdésre pedig, hogy tartott-e a kommunizmusról előadást, „Marczali Henrik e kérdésre nemmel válaszol, megjegyzi azonban, hogy felszólították őt az amerikai szabadságharc objektív történetének megírására, Ballagi Aladár biz. tag erre megjegyzi, hogy tudomása szerint Marczali Henrik ezért a dolgozatáért 1500 kor/ona/ tiszteletdíjat kapott”.²²

A meghallgatás végeredménye: „A bizottság Marczali Henrik nyilatkozattételeinek meghallgatása után mérlegelve az általa elmondottakat, rövid tanácskozás után szó-többséggel kimondja, hogy kifogásolni valót talál ugyan a tanácsköztársaság tagjaival és megbízottaival való érintkezésben és hogy részükre propaganda céljaira dolgozatot is készített, de nem lát benne rosszindulatot és a kommunista irányzat támogatását és ezért Marczali Henrik ellen további eljárásnak szükségét nem látja fennforogni.”²³

Míg Alexander Bernát filozófust és Marczali Henrik barátját, Simonyi Zsigmond nyelvészt törölték az MTA tagjai sorából, Marczali Henriket a Magyar Tudományos Akadémia igazoló bizottsága – igaz, sajnálkozását kifejezve, de – igazolta.²⁴ Alexander Bernát ezidőtájt feleségét gyógykezellette Svájcban, emiatt

²¹ Uo.

²² Uo. Ballagi Aladár 1919-es kiadási próbálkozásairól lásd Mészáros Károly, a közoktatásügyi népbiztosság ügyosztályvezetőjének levelét Dr. Trócsányi Zoltánnak, amelyben Mészáros Károly Trócsányi 360/1919. szám alatti felterjesztésére engedélyezi Ballagi Aladár: XII. Károly svéd király és a svédek Magyarországon című műve kiadását és kijelenti, hogy a tiszteletdíj és utalványozása iránt a tudományos művek írói tiszteletdíját megállapító rendelet megjelenése után fog intézkedni. Bp., 1919. jún. 30. MTA KIK Kt. RAL 382/1919.; Dr. Szántó értesíti az MTA Könyvkiadó Vállalatát, hogy papírhiány miatt a közoktatásügyi népbiztosság szellemi termékek országos tanácsa a mű kiadását egyelőre függőben tartja. Amint a papírhiány enyhül, a mű kiadása iránt intézkedni fognak. 1919. júl. 23. MTA KIK Kt. RAL 420/1919.

²³ MTA KIK Kt. RAL Jegyzőkönyv a M. T. Akadémia II. osztályának igazoló ötös bizottságának 1919. október 17-én tartott üléséről.

²⁴ MTA KIK Kt. RAL MTA II. osztálya igazoló bizottsága II, III. ülésének jegyzőkönyve. 1919. okt. 14., 17.; MTA igazoló bizottsága együttes ülés jegyzőkönyve. 1919. okt. 25., 1920. febr. 21.; Alexander Bernát tanácsköztársaság alatti publikációi: Luftspieltheater. Pester Lloyd, 1919. április 20. (Barta Lajos „A sötét ház” című drámájának és Csokonai Vitéz Mihály „Az özvegy Karnyóné” című vígjátékának ismertetése); Napoleon. Pester Lloyd, 1919. május 17. (Pogány József drámája); Nem lesz bankett. Pester Lloyd, 1919. június 1. (Mikes Lajos satirikus vígjátéka). Publikációi mellett őt tették felelőssé egykori tanítványa, Varjas Sándor írása publikálásáért is. *Varjas Sándor: Marx mint filozófus*. Athenaeum 28. (1919) 120–127. A Magyar Tudományos Akadémia és a Budapesti Tudományegyletem igazolási eljárásait érdemes összevetni a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság igazolási eljárásaival. A Kisfaludy Társaság vonatkozó iratait az MTA KIK Kt.-ban Ms 5779 jelzet alatt találjuk meg, a Petőfi Társaság igazolási dokumentumait, azok felülvizsgálati kérelmét, s elutasítását pedig a PIM Kt.-ban 4559/336/1–37. szám alatt. Lásd még *Babits Mihály: Magyar költő ezerkilencszáztizenkilencben*. Vita és vallomás. Nyugat 12. (1919) 911–929. Továbbá vö. *Erős Ferenc: Pszichoanalízis és forradalom*. Ferenczi Sándor és a budapesti egyetem 1918/19-ben. Bp. 2011. 69–100; *Uő: Psziché és hatalom*. Tanulmányok, esszék. Pozsony 2016. 39–64.; *Dénes Iván Zoltán: A történelmi Magyarország eszménye*. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus. Pozsony 2015. 195–199., 207–208.

(és mivel nem volt tudomása az ellene folytatott eljárásról) maradt távol, majd felesége meghalt, s így kisebb gondja is nagyobb volt, mint az ellene folytatott akadémiai, egyetemi és Kisfaludy társaságbeli eljárás. Simonyi Zsigmond (1853–1919) meghurcoltatása miatt tiltakozó levelet írt Berzeviczy Albertnek, az MTA elnökének. Nem sokkal később meghalt.²⁵

Az első egyetemi igazolási eljárás (1919–1920)

Négy nappal Horthy Miklós bevonulása után, 1919. november 20-án a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának ülésén Tuzson János botanikus, egyetemi tanár, fajvédő politikus azt a javaslatot tette, hogy a különítményesek igazolják az egyetemi hallgatókat. Ezzel Marczali Henrik teljes határozottsággal szembeszegült.

„Tuzson ny. r. tanár [...] felhívja a Kar figyelmét az ifjúság igazolásának a fontosságára. Az ez irányban történt intézkedéseket, melyek szerint az ifjúságnak módjában van a fekete táblán kifüggesztett jelöltek ellen kifogást emelni, nem tartja kielégítőnek. Javaslatoat terjeszt elő, mely szerint a vizsgázók a karhatalom 5 tagjával kötelesek magukat igazolni. A karhatalmi alakulat kb. 1500 embert foglal magában s ezek között bizonyára akad 5, aki a jelöltet közelebbről ismeri és így igazolni hajlandó. Kéri, hogy írásban is benyújtott javaslatát a Kar terjessze a Tanács elé. Marczali ny. r. tanár: Aki bűnt követett el, annak lakolnia kell, de hogy ártatlanok lakoljanak, nem fér a fejembe. A Tuzson által javasolt igazolás ugyanis azt jelentené, hogy az ifjúság egyik részét kiszolgáltatjuk az ifjúság másik részének. Félős, hogy az igazolásoknál majd a kiélesedett vallási ellentétek is belejátszanak. Beöthy ny. r. tanár: Nem bízok a karhatalmi alakulatok elfogulatlanságában.”²⁶

Két hónappal később, 1920. január 14-én került sor Marczali Henrik egyetemi igazolása kari megszavazására. A kar meghallgatta a bizottság jelentését, Marczali véleményét, a bizottság határozatát, azt nagy többséggel megszavazta és ezzel igazolta Marczalit. Tuzson János viszont külön javaslatban fegyelmi eljárást kezdeményezett, s különvéleményét felterjesztette a rektornak.

²⁵ *Szemere Samu*: Alexander Bernát emlékezete. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság évkönyve. Bp. 1929. 25–50. Turbucz Péter hívta fel figyelmemet Alexander Bernát Pester Lloydbeli írásaira, Varjas Sándor Athenaeum-tanulmányára, Szemere Samu megemlékezésére és elküldte Szemere Samu írásának szkennelt változatát. Simonyi Zsigmond utolsó írása: Simonyi Zsigmond A M. T. Akadémia elnökéhez intézett előterjesztés. Bp. 1919. nov. 1. Nyugat 12. (1919) 1104–1105.

²⁶ ELTE EL 8/a. 25. Bölcsészettudományi kari tanácsülési jegyzőkönyvek, 1919–20. VI. rendkívüli ülés. 1919. nov. 20. 102–104. Vö. *Komoróczy Géza*: Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe. Bp. 2016. 249–254. Köszönöm Spiró Györgynek, hogy felhívta figyelmemet a könyvrre.

A kari ülési jegyzőkönyv tanúsága szerint a kari ülésen jelen volt: „Frölich /Izidor/, Ballagi /Aladár/, Asbóth /Oszkár/, Szinnyei /József/, Marczali /Henrik/, Fejérpataky /László/, Goldziher /Ignác/, Haraszthi /Gyula/, Winkler /Lajos/, Czirbusz /Géza/, Négyesy /László/, Siegescu /József/, Fejér /Lipót/, Kuzsinszky /Bálint/, Suták /József/, Áldásy /Antal/, Némethy /Géza/, Bugarszky /István/, Mahler /Ede/, Domanovszky /Sándor/, Buchböck /Gusztáv/, Szegedy /?/, Méhelj /Lajos/, Tuzson /János/, Papp /Károly/, Heinlein /István/, Németh Gy/ula/. ny. r. tanárok, Rybár /István/ h. tanár, Weszelszky /Gyula/ és Hóman /Bálint/ magántanári képviselők. Távolaradásukat kimentették: Beöthy /Zsolt/, Petz Gedeon és Mauritz /Béla/ ny. r. tanárok. [...] Elnök: Bemutatja a 2213/1920. sz. tanácsi határozatot, mely szerint az egyetem tanácsa mint fegyelmi bíróság V. folytatólagos rendes ülésén dr. Marczali Henrik ny. r. tanár ellen a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot elrendelte. Vizsgáló biztosul dr. Preysz Hugó ny. r. tanárt rendelte ki. Tudomásul szolgál. [...] A kihallgatási jegyzőkönyv és a bizottsági jelentés felolvasása után Tuzson előadó külön javaslatot terjeszt a kar elé, melyben a bizottság javaslatával szemben Marczali ny. r. tanár ügyének a Fegyelmi Tanács elé való utalását javasolja. Marczali ny. r. tanár: Kérem a tek. Kart, hallgassa meg figyelemmel, amit mondani fogok, mert tán utoljára szólalok fel e helyen. Kihallgatásom alkalmával nem hallgattam el semmit. Mindig jó magyar voltam. A nemzetellenesség vádjá ellen tiltakozom. Nem tettem egyebet, mint segítettem azokat, akiket lehetett. Deákjaim meg voltak arról győződve, hogy engem le fognak csukni. Kun Béla volt nálam, de én nem hívtam. Megkérdezte tőlem, mi a horoszkópom az ő törekvései számára és én leplezetlen nyíltsággal mondtam szemébe, hogy világhorradalomra nem számíthatnak. Ehhez bátorság kellett. Mikor szó volt arról, hogy kommunista szellemben rendezik be a tanítást az egyetemen, én voltam az, aki felszólaltam, hogy mi a történelmet továbbra is nemzeti szellemben fogjuk tanítani, a nemzeti irányt el nem hagyjuk. A házam valóságos menedék volt az üldözöttek számára. A Thán-üggyel kapcsolatban megemlítem, hogy május elején beszélgettem Jancsó Benedekkel, kinek hazafias érzését senki sem vonja kétségbe, s megegyeztünk abban, hogy arra kell törekedni, hogy minél több jó tiszt legyen a vörös hadseregben. Tehát lehetséges, hogy másoknak is mondtam ilyesmit. Az ellen azonban, hogy nemzetellenes lettem volna, határozottan tiltakozom. Ha azok után, amiket tettem, valaki hazafias érzésemet kétségbe vonja, ezt – enyhén szólva – a belátás teljes hiányának kell mondanom. Nem tettem semmi olyant, ami elítélésre alapot nyújtana, így hát még azt is lesujtónak tartanám, ha a kar csak azt mondaná ki, hogy eljárásomat nem helyesli. Kérem a Kart, Méltóztassanak arra gondolni, hogy Kollegák vagyunk, s hogy ítéletükkel olyan embert bélyegeznek meg, aki egész életében dolgozott. Méltóztassanak úgy határozni, hogy abból semmi gáncs ne származzék. Elnök: Először Tuzson előadó indítványára nézve rendeli

el a szavazást, melynek eredményeképpen a Kar 14 szóval 11 ellenében az indítványt elveti. Ezután elrendeli az elnök a szavazást a bizottság javaslatára, melynek eredményeképpen a Kar 15 szóval 9 nem és 1 üres szavazólap ellenében elfogadja a bizottság javaslatát s ennek értelmében a következő határozatot hozza: A kar elismeri, hogy Marczali Henrik ny. r. tanárt a legújabb kor szereplő személyei iránti hivatásszerű érdeklődése is vezette, azonban sajnálattal állapítja meg, hogy ismerve Kun Béla szereplését, nem került eléggé a vele való érintkezést. A Kar beéri azzal, hogy Marczali Henrik ny. r. tanárnak e magatartása felett sajnálkozását fejezi ki.²⁷

Marczali védekezését támasztja alá az Egyesült Államok budapesti megbízottjának 1919. augusztus 17-i igazolása, miszerint Marczali 1919. április 20-án Herczeg Ferenc, gróf Festetich Pál, báró Fejérváry Imre, gróf Apponyi Albert, 1919. április végén Nyikhegyi Ferenc vezérőrnagy és dr. Ilyefalvi, 1919. június végén pedig báró Szurmay tábornok, Gulyácsy kormányzó és Weiss Bernáth érdekében közbenjárt nála.²⁸

A Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara tehát elfogadta az Egyetemi Igazoló Bizottság döntését és igazolta Marczali Henriket. Ezzel az ügy jogilag lezárult, s ennek folyományaként a professzor az 1920/21-es tanév első félévétől teljes jogú tanárként óráit meg kellett volna, hogy hirdesse és meg kellett volna, hogy tarthassa. Ám nem ez történt.

A második egyetemi igazolási eljárás (1920)

Angyal Dávid dékán 1920. március 31-i hirdetménye arról tudósít, hogy Marczali Henrik nevét is azon tanárok nevei között találjuk, akik az 1919/1920-as tanév második felében nem tartották meg óráikat. „Mihez tartás céljából közlöm a hallgatósággal, hogy dr. Asbóth Oszkár, dr. Alexander Bernát, dr. Marczali Henrik, dr. Beke Manó, dr. Kövesligethy Radó, dr. Schmidt József és dr. Révész Géza ny. r. tanár urak a folyó tanévre hirdetett előadásait nem tartják meg. Azok a hallgatók, kik a felsorolt ny. r. tanárok előadásait felvették, ezen előadások helyett kollegiumaik kiegészítésére a rokon szaknak ny. r. és magántanárainak előadásait minden kérvényezés nélkül utólag felvehetik, csak az utólagos collegium felvételt a questúránál április 15-éig be kell jelenteniük.”²⁹

A *8 Órai Ujság* 1920. április 7-i számában pedig arról adott hírt, hogy: „Marczali Henrik kérte szabadságolását. Az egyetemen nemsokára megkezdődő

²⁷ ELTE EL 8/a. 25. Bölcsészettudományi kari tanácsülési jegyzőkönyvek, VIII. rendkívüli ülés. 1920. jan.14. 143–145.

²⁸ MTA KIK Kt. Ms 5041/73. Capt. M. E, az Egyesült Államok budapesti megbízottjának igazolása. Bp., 1919. aug. 17.

²⁹ ELTE EL 8/b. Bölcsészettudományi Kar, Iktatott iratok. 35. d- 839/1919–20. D. sz. Érkezett: 1920. márc. 31. Angyal Dávid dékán. Bp., 1920. márc. 31.

előadások rendjének fenntartása végett az egyetem rektora felszólította dr. Marczali Henriket, a történelem tanárát, hogy nyújtsa be kérvényét szabadságolása végett. Alexander Bernát tanár, aki jelenleg Svájcban tartózkodik, nem szabadságolását, hanem nyugdíjaztatását kérte.³⁰

A hirdetemény és a hír jelzi, hogy Tuzson felterjesztésével újabb támadás indult Marczali ellen. Ezt támasztja alá két kari ülési jegyzőkönyv is. Azzal, hogy Pauler Ákos, Tuzson János és Méhely Lajos (zoológus, fajvédő) kimondják, hogy a szabadságolás a felfüggesztés kifejezése, jogfosztással jár. Hozzászólásukból nyilvánvaló, hogy az egyetemi igazoló bizottság határozatával, s annak kari elfogadásával szemben többen vagy csatlakoztak Tuzson János különvéleményéhez, vagy újabb különvéleménnyel erősítették meg azt. Minthogy a rektori iratok és az Egyetemi Tanács iratai között egyiket sem találtam, mindkét lehetőséggel számot kell vetnünk a kari ülési jegyzőkönyvek alapján.

„Elnök: bemutatja az 53470/920. sz. min. leiratot, mely szerint a vk. miniszter dr. Asbóth Oszkár, dr. Beke Manó, dr. Marczali Henrik, dr. Kövesligethy Radó, és dr. Schmidt József ny. r. tanárok szabadságát f. évi július 15-éig meghosszabbítja. Pauler ny. r. tanár: A fegyelmi vizsgálat alatt álló, szabadságolt tanároknak a kari ülésekre való meghívása tárgyában intéz kérdést a dékánhoz. A szabadságolás ez esetben nem más, mint enyhe formában való kifejezése annak a kívánságnak, hogy az illetők, míg ügyük tisztázva nincs, az egyetemen semmiféle funkciót ne teljesítsenek. A kar a felszólalás értelmében Pauler ny. r. tanár javaslatára egyhangú határozattal kimondja, hogy a szabadságolt tanárok vizsgákon és szigorlatokon részt nem vehetnek s kari ülésre meg nem hívhatók.³¹

„Beöthy ny. r. tanár: A különvélemény egy pontjához kíván szólni. 43 éve vesz részt a kari tanácskozásokon, ez idő alatt személyével sohasem foglalkoztak. Most erre kér alkalmat. Többek kívánságára Dékán közbevetőleg fölolvassa a különvéleményt, melyre: Beöthy ny. r. tanár: (folytatólag) Tiltakozik a különvéleményben szereplő »erkölcs és hazafiasság paródiája« kifejezés ellen, mellyel a különvélemény aláírói a múltkori kari határozatot megbélyegzik. Sajnálja, hogy a kor könnyen sértő láza karunkban is elharapódzott. A határozat csak Kövesligethy jogi állapotára és vizsgálati jogára vonatkozott. Tuzson ny. r. tanár: Nem bízik Beöthy judíciumában. Elnök: Tiltakozik az ilyen kijelentés ellen. Tuzson ny. r. tanár: A judícium iránti bizalmatlanságot az igazolási kérdésekre vonatkoztatja, mert Beöthy Alexandert és Révész is védelmezte. Más téren megnyilatkozó erős nemzeti érzésének kari szereplésével sajnos nem adta tanujelét. Méhely ny. r. tanár: Nézete szerint a helyzet

³⁰ Marczali Henrik kérte szabadságolását. 8 Órai Ujság, 1920. április 7. 5.

³¹ ELTE EL 8/a. 25. Bölcsészettudományi kari tanácsülési jegyzőkönyvek, XIV. rendkívüli ülés. 1920. júl. 27. 262. Vö. Marczali Henrik kérte szabadságolását. 8 Órai Ujság, 1920. április 7. 5.

teljesen világos. A szabadságolt tanárok az új hivatali esküt nem tették le, ők még ma is a Károlyi kormány idején letett eskü alapján állnak. Ily körülmények között sem a tiszta erkölccsel, sem a joggal, sem a józan ésszel nem egyeztethető össze, hogy tanári funkciókat gyakorolhassanak. Az ügy revízióját kéri, új döntést óhajt, vajon a Kar fenntartja-e múltkori határozatát vagy sem? Elnök: Revíziónak nincs helye, res judicata-val, tanácsi határozattal állunk szemben. Pauler ny. r. tanár: Kifejti, hogy a különvélemény aláírói beadványukban nem személyeket bélyegeztek meg, hanem csupán felfogást; sajnálja a szóban forgó beadványban, melyet ő is aláírt, a Beöthy ny. r. tanár által nehezményezett kifejezéseket. Jogilag az ügy el lehet intézve, de erkölcsileg nincs elintézve. Erkölcsi lehetetlenség, hogy vizsgálaton együttműködjünk valakivel, akit a Szent István Akadémia tagjaiból kizárt. Tuzson ny. r. tanár: Miután a történeteken változtatni nem lehet, a vizsgálatok megtörténtek, így legalább azt mondja ki a Kar, hogy a jövőben nem veszi igénybe a szabadságolt tanárok közreműködését.”³²

Holott a rektor 1920. november 23-án arról értesítette a Bölcsészettudományi Kart, hogy az Egyetemi Tanács 1920. április 7-én tartott ülésében azt a határozatot hozta, hogy az elrendelt fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot megszünteti: „A budapesti magyar tudományegyetem Tanácsa az 1920. április 7-én tartott V. f. rendes ülésében 2213/1919-20. szám alatt Dr. Marczali Henrik ny. r. tanár ellen elrendelt fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot megszünteti, s felügyeleti hatáskörében miután kifejezi, hogy Dr. Marczali Henriknek a tanácsköztársaság vezetőivel, jellegzetesen Kun Bélával való összekötését, továbbá szándékát a levéltári tanács elnökségének elfoglalására, végül az amerikai függetlenségi harc történetének megrendelésre történt megírását és a vörös hadseregére vonatkozó félreérthető nyilatkozatait nem helyesli, őt igazolja. Miről a bölcsészettudományi Kar tudomásul vétel végett átíratilag és Dr. Marczali Henrik ny. r. tanár jelen határozat kiadványának közlése mellett értesíttetni rendeltetnek. [...] A bölcsészettudományi Kar kebelében lefolytatott igazoló eljárás során főképpen Dr. Marczali kihallgatásával, megállapítást nyert, hogy Dr. Marczali a tanácsköztársaság vezetőivel, jellegzetesen Kun Bélával összekötést tartott fenn, – leánya Kármán Elemér mellett, mint a patronage-ügyek felügyelője hivataloskodott, – a közoktatásügyi népbiztos felhívására a Levéltári Tanács elnökségét – habár bizonyos feltételek mellett – vállalta, – felszólításra megírta az amerikai függetlenségi harc történetét s azért a honoráriumot a

³² ELTE EL 8/a. 25. Bölcsészettudományi kari tanácsülési jegyzőkönyvek, XIV. rendkívüli ülés. 1920. júl. 27. 304–305. Vö. „Felkerestük dr. Ballagi Aladárt, az egyetem múlt évi rektorát, ki munkatársunk kérdésére kijelentette, hogy a minisztertanács végleges határozata előtt a nyilvánosság számára semmit sem mondhat. Az eredmény nyilvánosságra hozatala körülbelül két hét múlva várható. [...] A bölcsészeti karon mindenesetre még az előadások megkezdése előtt rendezik a hivatalból szabadságolt tanárok: Alexander Bernát, Kövesligethy Radó, Marczali Henrik és Schmidt József ügyét.” Minisztertanács elé kerül a felfüggesztett egyetemi tanárok ügye. Az Est, 1920. szeptember 5. 7. Lásd még Komoróczy G.: Holocaust i. m. 249–254.

tanácsköztársaságtól fel is vette, végül, hogy a vörös hadseregére vonatkozólag úgy jóhiszeműségét mint nemzeti érzését illetőleg gyanút keltő nyilatkozatot tett. E tárgyi tényálladékon kívül, figyelemmel a terhelő és mentő, valamint a súlyosító és enyhítő körülményekre több kérdés merült fel, olyan, mik felderítésre és bizonyításra vártak. – Mindezek alapján ellene a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat rendeltetett el. A megejtett vizsgálat után azonban, jóllehet az a gyanús homály, mely Dr. Marczali tanárnak a proletárdiktatúra alatt tanúsított összes ténykedéseit körülveszi, nem oszlott el teljesen, mindazonáltal a vizsgálat lefolytatása után eléggé igazolhatónak látszik, hogy Dr. Marczali Henrik a kommunisztikus iránynak nem tett olyan szolgálatokat, amelyek ez irányt elősegítették, vagy támogatták volna. Ezek alapján a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat elrendelését megszüntetni s őt igazolni kellett.”³³

1920. november 23-án az Egyetemi Tanács Marczali Henrik újabb igazolási jelentését vitatta meg, majd szavazott róla. Ezúttal a bizottság előadója nem Preisz Hugó jogász, mint az első alkalommal, hanem Wolkenberg Alajos teológus, a Hittudományi Kar dékánja. A végeredmény viszont ugyanaz lett, mint az első alkalommal: az Egyetemi Tanács igazolta Marczali Henriket. „Előadó az ügyállás részletes ismertetése után úgy véli, hogy bár nem is oszlott el teljesen az a gyanús homály, amely Dr. Marczali tanárnak a proletárdiktatúra alatt tanúsított összes ténykedéseit –: Kun Bélával való összekötését, a Pálffy-féle és az ujkori tört. szeminárium könyvtárának ügyét, a levéltári tanács elnökségét, és a vörös hadseregről való gondolkodását és megnyilatkozásait, veszi körül, – mindazonáltal a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat lefolytatása után igazoltnak látszik, hogy dr. Marczali Henrik a kommunisztikus iránynak nem tett olyan szolgálatokat, amelyek ez irányt elősegítették, vagy támogatták volna. --- Javasolja ennél fogva, »mondja ki a Tanács, hogy a dr. Marczali Henrik ny. r. tanár ellen elrendelt vizsgálatot megszünteti s miután kifejezi, hogy dr. Marczali Henriknek a Tanácsköztársaság vezetőivel, jellegzetesen Kun Bélával való összekötését, továbbá szándékát a levéltári tanács elnökségének elfoglalására, végül az amerikai függetlenségi harc történetének megrendelésre történt megírását és a vörös hadseregére vonatkozó félreérthető nyilatkozatait nem helyesli, őt igazolja.«”³⁴

A beszámolót vita követte, amelynek során Ballagi Aladár – Marczali teljesítményére és hírnevére féltékeny, sértett és intrikus régi haragosa, akinek érdemi

³³ ELTE EL 1/c. Rectori Hivatal iratai, 7. d. 5521/1919–20. Hanuy Ferencz rektor. 1920. nov. 23. Az Egyetemi Tanács döntése Marczali Henrik ügyében.

³⁴ A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz Budapesten a budapesti kir. m. tudományegyetem bölcsészettudományi karának felterjesztése Marczali Henrik nyilv. r. tanár igazolása ügyében. Bp., 1920. nov. 23. Kivonat és összefoglaló az egyetemi tanács 1920. november 23-én tartott V. rendes üléséről. Dr. Marczali Henrik ny. r. tanár igazolási ügye. Kézirat és gépelnt másolat a bölcsészkar dékánjának hitelesítésével. MNL OL K szekció, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, (K 636), Egyetemekre, főiskolákra, tudományos intézetekre vonatkozó iratok. Budapesti Tudományegyetem, Rectori iratok. 168. d. 5. t. 2372/1920–21. R. sz.

szakmai teljesítménye egyáltalán nem volt, s aki már 1898-ban megakadályozta, hogy Marczali megírhatta Budapest történetét – fejtette ki álláspontját: „A megindult vita során dr. Ballagi Aladár prodékán hangsúlyozza, hogy igazolási ügyekkel a tanács éppen eleget foglalkozott, módját kell ejteni annak, hogy végre megszabaduljunk az efféle ügyektől. Megjegyzi, hogy azt hogy a fegyelmi vizsgálatot dr. Preisz tanár folytassa le, ő indítványozta. Szóló előtt azonban tiszta a helyzet. Hogy Marczali tanár Kun Bélánál annyiszor megjelent, mutatja, hogy neki ott befolyása volt. Érintkezett Varjassal; megírta rendelésre az amerikai függetlenségi harc történetét; kérdi, miért nem szólót bízták meg ezzel a munkával, vagy más olyan historikust, akit a kommunista rendszer állásából eltávolított? Mindez, valamint a Than-féle ügy, szemináriumi könyvtár elvitele eléggé igazolják a kommunisztikus rendszerrel való kapcsolatot, sőt az is, hogy a historikusoknak több mint fele elbocsájtott, mutatja, hogy a mondott rendszernek egyszerűsmind bizalmi embere is volt.” Dr. Angyal Dávid bölcsészettudományi prodékán szerint is a szóban forgó dolgok igen dubiosusak; jelen volt azonban például a Than-vallomás tételénél és Than nem nyilatkozott határozottan. Vita után Rector Magnificus előadó javaslata felett titkos szavazást rendelt el. Beérkezett 8 jelenlevő szavazatképes tanácstag részéről 8 szavazólap 7 igen és 1 nem szavazattal, mihez képest az egyetemi Tanács előadó javaslatát általános szótöbbséggel elfogadta. Végül Rector Magnificus indítványára az egyetemi Tanács dr. Preisz Hugó ny. r. tanár vizsgálóbiztosnak nagy részletességgel s körültekintéssel végzett, fáradságot nem kímélő munkálatáért jegyzőkönyvi köszönetét nyilvánította.³⁵

Preisz Hugó jogász, igazolóbizottsági előadó beszámolóját a Bölcsészettudományi Kar 1920. január 14-én, az Egyetemi Tanács pedig április 7-én fogadta el. Wolkenberg Alajos teológus, a Hittudományi Kar dékánja újból megvizsgálta az ügyet és 1920. november 23-án ismét beszámolt az Egyetemi Tanácsnak, amely azt elfogadta. Az Egyetemi Tanács 1920. november 23-i döntése tehát immár másodszor zárta le Marczali Henrik igazolásának az ügyét, s igazolta őt.

Időközben Marczali Henriket olyan vesztesség érte, amelyhez képest minden más elhalványult: felesége 1920. október 20-án hosszú betegség után meghalt.³⁶

³⁵ Uo. Vö. Dr. Ballagi Aladár egyetemi tanárnak polgármester úrhoz intézett beadványa a székes főváros történetének megírása tárgyában. BFL IV.1407.b. 2858/1874-I. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsí Ügyosztályok Központi Irattára (1873–1930). Budapest székes főváros tanácsa, 1898 évi 23337. számú eln. üo, 1898. június 30. Ballagi Aladár tudományos teljesítménye hiányáról, döbbenetes félrefordításáról és erre épülő félreértéséről lásd *Szekfü Gyula*: Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit? Bp. 1916. 13–33.; Ballagi Aladár 1919-es kiadási próbálkozásaira lásd 22. jegyz. Ballagi könyve 1922-ben svédül megjelent. Vö. Balogh Jenő levele Leffler Bélának. Bp., 1922. jan. 12.; Leffler Béla Balogh Jenőnek. Stockholm, 1922. febr. 21. MTA KIK Kt. 113/1922.

³⁶ Marczali Henrikné meghalt. Világ, 1920. október 22. 5.; Marczali Henrik feleségét – akinek a szülei a Lajta Béla tervezte Kozma utcai Schmidl családi sírboltban nyugodtak – a Kerepesi úti nemzeti panteonba, a lakásához legközelebbi temetőbe, kitért unokatestvére, Kőnig Gyula sírja közelébe

Ügyészi vizsgálat (1921)

A királyi főügyész 1921. február 8-án magához kérette az államrendőrség főkapitánysága bűnügyi osztályának a Marczali Henrik egyetemi tanár elleni eljárás budapesti ügyész számára megküldött iratait.³⁷ A nyomozás iratait február 14-i dátummal terjesztették fel hozzá azzal a megjegyzéssel, hogy a nyomozást meg kell szüntetni.³⁸ A főügyész március 5-én arról tájékoztatta kollégáját, hogy egyetért azzal, hogy az igazságügy miniszter vonatkozó rendelete szerint a nyomozást meg kell szüntetni, s az iránt, hogy az iratokat megküldjék a fegyelmi hatóságnak, nincs észrevétele.³⁹ Az ügyészség március 18-án szüntette meg a nyomozást és küldte el a határozatot Marczalinak, valamint a nyomozati iratokat és a határozatot az egyetemnek, mint fegyelmi hatóságnak.⁴⁰

A határozatból az derül ki, hogy Marczali ellen hűtlenség büntette miatt folyt nyomozás. Azért, mivel a fehérterror atrocitásairól beszélt az azok kivizsgálására Magyarországra érkezett brit diplomáciai kiküldöttek. „A m. kir. katonai városparancsnokság védelmi osztályának jelentése szerint dr. Farkas Lászlónak, a »Táltos« könyvkiadó vállalat tulajdonosának tévedésből kezébe került egy angol nyelvű levél, mely Marczali Henrik Poly nevű leányának volt címezve, s melyről később megtudta, hogy a levél az angol kormánytól kiküldött Hooler diplomáciai követtől származik, aki az itteni állítólagos »fehér terror« megállapítására volt ideküldve. A levél tartalma szerint a nevezett kiküldött a vele közölt adatokat köszönte meg és kérte a címzettet, hogyha a fehér terrorra vonatkozólag adatok volnának a birtokában, azokat vele közölje. Ennek a levélnek alapján Marczali Henrik ellen az a gyanú merült fel, hogy a magyarországi fehér terrorról adatokat küld külföldre, s hogy Angol ország kormányával illetve annak kiküldöttével közvetlenül a végett lépett összeköttetésbe, hogy Angol országot a magyar állam elleni ellenséges cselekményre bírja, mely gyanú annál alaposabbnak látszott, mert dr. Melich János nemzeti múzeumi könyvtárigazgató előtt ennek hivatali szobájában, a bécsi magyar újságokban szellőztetett »fehérterrorral« és annak állítólagos áldozataival

---

temettette. Oda, ahová halála után feltehetően ő is kerülni akart. A Salgótarjáni úti temetőben ugyanis akkor már csak azokat temették, akiknek családi sírboltja volt, a Kozma utcai temető pedig – feltehetően – messze volt neki, ezért kieshetett a látóköréből. Marczali Henrik felesége temetésének időpontja és helye a temető nyilvántartásában szerepel: 10. parcella, 3. sor, 33A sírhely. Nemzeti Örökség Intézete, Radnainé dr. Fogarasi Katalin levele. Bp., 2017. márc. 31. NÖRI/295-2 (2017). Sírkőnek nincs nyoma, s annak sem, hogy maradványait exhumálták volna.

³⁷ Communista ügy. BFL VII. 18. d. 13/0041-1921

³⁸ Uo. 263/1921

³⁹ Uo. 2176/1921.

⁴⁰ Uo. 31010/1921.

kapcsolatban azt a kijelentést tette »4000 embert öltek meg ezek a banditák«. A nyomozás adatai szerint Marczali Henrik, ennek Poly nevű leánya és dr. Vámbéry Ruzstem az angol követség jogtanácsosa gyakori, úgyszólván nap nap utáni vendégei voltak Nagybritannia Magyarországra kiküldött Holler nevű megbízottjának, mely látogatások alkalmával, amint ezt a bizalmas úton történt nyomozás kiderítette, beszéd tárgyát képezték, az annak idején tendenciózan korpoltált atrocitások is, de hogy ezek a közlések Marczali Henrik vagy leánya részéről a magyar állam elleni rossz indulatból történtek volna, arra nézve bizonyíték nem merült fel. Gyanúsítottnak dr. Melich János előtt tett [...] kijelentése, melyből tagadása folytán nem állapítható meg, hogy az kire vagy kikre vonatkozik, vádemelés alapjául nem szolgálhat, ezért a nyomozás a 101 § 1 és 3 p. alapján megszüntetendő.»⁴¹

Marczali Henrik levelei között találunk olyant, amely tanúsítja, hogy kapcsolatban volt C. Hohler brit kiküldötttel.⁴² Marczali Póli visszaemlékezéseiből valószínűsíthetjük, hogy az atrocitásra vonatkozó megjegyzés a Prónay-különítményre vonatkozhatott: „Herczeg akkor sem tagadta meg a barátságot, amikor apámat megfosztották tanszékétől. Továbbra is meghívott bennünket hűvösvölgyi villájába, de sajnos már anyám nélkül mentünk, aki pedig jóban volt Herczeg végtelenül kedves, öreg anyjával. Herczeg jóindulatát reám is kiterjesztette: cikkeit közölte és tőle tudtam meg, hogy apámat egyszer behívták a rendőrségre a Prónayék viselt dolgairól nyíltan hangoztatott véleménye miatt.»⁴³ S ha azt is hozzátesszük, hogy Marczali földijei közül a Prónay-különítmény 6 zsidót kivégzett, jobban értjük Marczali tehetetlenségét és felháborodását.⁴⁴

A rendőrségi vizsgálatot a főügyész nyilván diplomáciai megfontolásból állította le. Az, hogy Nagy-Britannia megbízottat küldött a fehérterror atrocitásainak kivizsgálására, s hogy magánúton tájékozódott és magánúton tájékoztatást kapott, csak akkor lett volna kriminalizálható, ha a magyar hatóságok vállalják,

⁴¹ Uo.

⁴² Hohler brit kiküldött levele Marczali Henriknek. É. n. (1920) máj. 13. MTA KIK Kt. Ms 5041/28. C.

⁴³ *Marczali P.*: Apám pályája, barátai i. m. 59.

⁴⁴ *Komoróczy Géza*: A zsidók története Magyarországon I–II. Pozsony 2012. II. 377–389., 386. A Prónay-különítmény augusztus 28–29-én Marcaliban és az inkei erdőben 24 embert végzett ki. Az áldozatok közül hatan voltak zsidók: Gold Ferenc (35 éves) bádogosmester; édesapja, Gold Vilmos (61 éves); Löbl Lipót (53 éves) tanító és fia Löbl Jenő (23 éves) kereskedelmi könyvelő; Dénes Izidor (28 éves) magánhivatalnok és Mayer István (23 éves) joghallgató. Marczali Henrik közülük biztosan jól ismerte Löbl Lipót tanítót, hiszen ő 1888-ban, még Marczali Mihály főrabbi életében kezdett dolgozni a zsidó elemi iskolában, és ugyancsak ismerte a korosztályához tartozó, 1858-as születésű Gold Vilmost. Jól ismerhette Mayer István édesanyjának a családját (Lengyel) is, amely több generáció óta meghatározó szerepet játszott Marcali zsidó közösségében. A vérengzésről Berger László (1878–1934) marcali kereskedő, Marczali Henrik unokaöccse számolt be a pesti zsidó hitközség panaszírodájában felvett jegyzőkönyvben. Huszár Mihály közlése. Lásd erről Egyenlőség, 1919. szeptember 18. 3.

hogy elidegenítik a megbízottat és a megbízóját, Nagy-Britanniát a magyar államtól. Ezt láthatólag sem az igazságügy miniszter, sem az általa képviselt kormány nem akarta. Feltehetően ezért avatkozott be a főügyész a rendőrségi nyomozásba és záratta azt le.

A nyugdíjazás kísérlete (1921)

A Bölcsészettudományi Kar 1920. december hó 10 és 11-én tartott II. rendes ülésének jegyzőkönyve tanúsága szerint többen nem fogadták el az Egyetemi Tanács 1920. november 23-i határozatát. Tuzson János javaslatára, amelyet Fejérpataky László is támogatott, az Egyetemi Tanács döntése ellenében a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordultak, hogy a miniszter saját hatáskörében nyugdíjazza Marczali Henriket. Ez viszont azt feltételezte, amit egyik igazolási eljárás sem támasztott alá. Azt, hogy Marczali a Tanácsköztársaság alatt kompromittálta magát, nemzetellenes szellemben cselekedett és így is tanítana.

„Elnök bemutatja a Marczali Henrik ny. r. tanár igazolási ügyében kelt tanácsi határozatot, mely szerint »jöllehet a gyanús homály, mely dr. Marczali tanárnak a proletárdiktatúra alatt tanúsított összes ténykedéseit körülveszi, nem oszlott el teljesen, a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat elrendelését megszüntetni és őt igazolni kellett.« Tuzson ny. r. tanár: Lehetetlennek tartja, hogy nemzeti történetünket egyetemünkön olyasvalaki tanítsa, akinek a proletárdiktatúra alatti összes tevékenységeit gyanús homály takarja. Ez a legélesebb ellentmondás volna. Éppen ezért javasolja, hogy a Marczali ügyre vonatkozó összes iratokat a Kar terjessze fel a miniszterhez. Fejérpataky ny. r. tanár: Az 1920. évi XVI. t.c. 4. §-a fölhatalmazza a m. kir. minisztériumot, hogy tényleges szolgálati kötelékéből eltávolíthassa azokat az állami, államvasúti és vármegyei tisztviselőket és egyéb alkalmazottakat, akik 1918. október 31-étől a jelen törvény hatálybalépéséig terjedő időben beigazoltan hazafiatlan, társadalomellenes, vagy a közkerkölsbe ütköző magatartást tanúsítottak, akiknek ez a magatartása azonban nem esett olyan súlyos megítélés alá, mely az illetőnek a szolgálatból való elbocsáttatását vonta volna maga után. Javasolja, hogy a Kar a jelen esetben a törvény ezen intézkedésének igénybevételét kérje a tanács útján a vk. minisztertől. Petz G. és Tuzson ny. r. tanár támogatják az indítványt. Tuzson szerint az indokolásban különös súlyt kellene vetni arra, hogy nemzeti történetünk tanításáról van szó. Fejérpataky ny. r. tanár indítványa értelmében a Kar, miután lehetetlennek tartja, hogy nemzeti történetünket egyetemünkön olyasvalaki tanítsa, akinek a proletárdiktatúra alatti működését gyanús homály takarja, – 24 szóval 10 ellenében elhatározza, hogy megkeresést intéz a Vk. Minisztériumhoz a tanács által, melyben felkéri a Vk. Minisztériumot, hogy Marczali Henrik ny. r.

tanár igazolása ügyében az 1920. évi XVI. t.c. fent idézett 4. §-a idevágó intézkedéseinek végrehajtásában Marczali ny. r. tanárt nyugdíjazza.”⁴⁵

A *Budapesti Hirlap* a kari ülés határozatáról így számolt be: „Azok között az egyetemi professzorok között, akikkel szemben az egyetem a kommün bukása után igazoló eljárást folytatott, volt *Marczali* Henrik történettudós is. Az igazoló bizottság *Marczalit* igazolta, de ezzel az ügy nem nyert végleges elintézését. A bölcsészkar többsége ugyanis nem volt megelégedve az igazoló bizottság döntésével és kari ülést hívott össze a Marczali-ügy megvitatására. A kari ülésen a többség titkos szavazással úgy határozott, hogy *az igazoló bizottság döntését nem tartja kielégítőnek*, *Marczali* *Henrikkel* *nem kíván együttműködni és felszólítja őt, hogy kérje a nyugdíjaztatását*. A kar határozata most az egyetemi tanács, majd ennek döntése után a kultuszminiszter elé kerül.”⁴⁶

A 8 *Órai Ujság* aznap első oldalán tudósított erről: „A proletárdiktatúra bukása után, mint ismeretes, az Egyetemen is igazoltató bizottság alakult, mely megvizsgálta az egyetemi tanároknak a diktatúra alatt való magatartását. A bizottság elé került *Marczali* Henrik, a kiváló történelemtudós ügye is, aki ellen azt a vádat kovácsolták, hogy a diktatúra alatt nem tanúsított megfelelő magatartást. Az igazoltató bizottság megvizsgálta a vádakát és *Marczalit teljes mértékben rehabilitálta*. A bölcsészeti kar tanárainak többségét nem elégitette ki az igazoló bizottság döntése s ezért most kari gyűlést hívtak össze, melyen titkos szavazás után azt határozták, hogy *az igazoltató bizottság döntését nem tartják kielégítőnek, Marczalival nem hajlandók együtt dolgozni és felszólítják őt, hogy adja be nyugdíjaztatás iránt való kérelmét*. A kari határozattal szemben néhány professzor különvéleményt adott be. A bölcsészeti kar ezt a határozatot eljuttatta az Egyetemi Tanácshoz, melyet szintén foglalkoztatni fog *Marczali* ügye.”⁴⁷

„Az Egyetemi Tanács Dr. Marczali Henrik nyilvános egyetemi tanár nyugdíjaztatása ügyében múlt évi december hó 21-én III. rendes ülésén tárgyalta és határozott, mihez képest a bölcsészettudománykari javaslatot a tárgyiratok s a tanácsvégezésről szóló jegyzőkönyvi kivonat kapcsán / alatt azzal terjesztem fel, hogy az Egyetemi tanács, 1920. évi november hó 23-án tartott II-ik rendes ülésében hozott 2./ határozata után, melyben magáévá tette előadónak azt a nézetét, hogy az a gyanús homály, mely Marczali tanárnak a proletárdiktatúra alatt tanúsított összes ténykedéseit körülveszi, nem oszlott el teljesen, a tanártestület javaslatát természetesnek találja.”⁴⁸

⁴⁵ ELTE EL 8/a. 26. Bölcsészettudományi kari tanácsülési jegyzőkönyvek, 1184/1920-21. 1920. dec.10. 72., 78. Vö. *Frank Tibor*: A budapesti Kir. M. Tudományegyetem a két világháború között. In: *Bevételt nevek*. Bp. 2015. 92–106.

⁴⁶ „A bölcsészeti kar Marczali Henrik ellen.” *Budapesti Hirlap*, 1920. december 15. 4.

⁴⁷ Marczali Henriket az egyetem bölcsészeti kara nyugdíjaztatni akarja. Titkos szavazással hoztak határozatot. Saját tudósítónktól. 8 *Órai Ujság*, 1920. december 15. 1.

⁴⁸ A Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Rectori Hivatala. Nagyméltóságú és főtisztelendő Dr. Vass József magyar kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter úrnak. Bp., 1921. jan. 8. MNL OL K

Az Egyetemi Tanács 1921. január 8-án ült össze, tagjai a Bölcsészettudományi Kar döntését ekkor vitatták meg. A nyugdíjazást kezdeményező kari kérvény támogatását a Tanács orvos és természettudós tagjai ellenezték, a hittudós és a bölcsész tagok viszont támogatták. A kari kérvény kommentár nélküli továbbküldése és támogatása között szavazategyenlőség alakult ki, amit Hanuy Ferenc rektor, teológus szavazata változtatott a kari nyugdíjazási kérvény egyetemi tanácsi támogatásává. Ezt küldték el a miniszternek és – valószínűleg – erről adott hírt a *8 Órai Ujság* 1921. május 8-i, vasárnapi számában. „A Magyar Királyi Tudományegyetem tanácsa döntést hozott, melyben Kövesligethy Radó egyetemi tanárt a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartásáért rosszállásra ítélte, Schmidt József egyetemi tanárt ellenben az ellene emelt kifogások és vádak alól felmentette. A tudományegyetem bölcsészeti fakultása azonban nem nyugodott meg az egyetemi tanács döntésében, hanem az ügyben összehívott értekezletén *szótöbbséggel kimondotta, hogy Kövesligethy Radó és Schmidt József tanárokkal, valamint Marczali Henrikkel nem hajlandó együtt működni*. A kar állásfoglalását írásba foglalta, kérve, hogy a nevezett egyetemi tanárokat haladéktalanul nyugdíjazza. A kultuszminiszter még nem foglalkozott az ügygel és végleges döntés csak később várható.”⁴⁹

Vass József miniszter azonban 1921. február 9-én arra hivatkozva, hogy az ügy Marczali igazolásával jogilag lezárult, visszautasította a javaslatot: „Folyó évi január hó 8-án 2372. sz. a. kelt felterjesztésére tudomás és további eljárás végett értesítem a tek. Tanácsot, hogy dr. Marczali Henrik ny. r. tanárnak az 1920 évi XI. tc. 4 §-a alapján leendő nyugdíjazását teljesíthetőnek nem találom. Nevezett ellen ugyanis annak idején a szabályszerű igazolási eljárás lefolytattott, melynek során a tek. Tanács az 1920 évi április hó 7-én tartott V. rendes ülésében 2213/1919-920 szám alatt hozott határozatával nevezettet igazolta, amivel dr. Marczali Henrik ny. r. tanár igazolási ügye végérvényes befejezést nyert. Nevezett tanárnak a tényleges szolgálat kötelékéből való elbocsátása csak akkor volna eszközölhető, ha esetleges újabb vizsgálat útján újabb terhelő adatok merülnének fel, melyek által beigazolatnák, hogy 1918 évi október hó 31-től az 1920 évi XI. tc. életbelépéséig terjedő időpontban hazafiatlan társadalomellenes vagy a közerkölcsbe ütköző magatartást tanúsított. Egyelőre Marczali tanárnak a f. tanév 2-ik felére is szabadságot engedélyezek.”⁵⁰

Abban, hogy a miniszter egy évi tanulmányi szabadságot adott Marczalinak – feltehetően – legalább részben szerepe volt Marczali felesége halálának, Marczali

636 168. d. 5. t. 2372/1920/21.

⁴⁹ A bölcsészeti kar bojkottja Marczali, Kövesligethy és Schmidt ellen. Az egyetemi tanács újabb ítéletei. Felirat a kultuszminiszterhez. 8 Órai Ujság, 1921. május 8. 7.

⁵⁰ Dr. Vass József m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől a budapesti kir. m. tud. egyetem tek. tanácsának. Bp., 1921. febr. 9. MNL OL K 636 168. d. 5. t. 57262/921.sz. IV.a.

gyászának is. „Megírtuk, hogy *Marczali* Henrik, akit az egyetemi tanács már igazolt, ebben a félévben újra előadásokat hirdetett. Tegnap a bölcsészeti kar dékánjának aláírásával hirdetés jelent meg az egyetemen, amely szerint *Marczali* Henrik hirdetett előadásait ebben a félévben nem tartja meg. Fölkerestük *Marczali* tanárt, aki erről az elhatározásáról a következőket mondta: Engem az egyetemi tanács igazolt, de mivel egyesek azt tartják, hogy ügyem még nincs befejezve, erre a félévre még szabadságot kértem a miniszter úrtól. Erre a lépésre indított az a körülmény is, hogy feleségem halála óta egészségem nagyon megrendült, úgyhogy előadásaimat nem bírnám rendesen megtartani.”⁵¹

Ezt követően *Marczali*t továbbra is félévente szabadságolták, amit neki kellett kérnie: A kari ülésen pedig immár egyre többször hivatkoztak arra – az ő esetében éppúgy, mint a többi kényszerszabadságot tanár esetében –, hogy végre be kellene tölteni a tanszékeket, hogy a tanítás rendben folyhasson. Holott épp a szabadságolásnak álcázott kizorítás – *Marczali* esetében bizonyosan – immár nyilvánvalóvá tette, hogy jogtalanság történt.⁵² Ugyanis éppen ez az *ex lex* állapot akadályozta meg a törvényes állapot helyreállítását, *Marczali* tanári tevékenységének visszaállítását, a tanszék működését, s a tanítás folytonosságát.

A nyilvánvaló jogtalanságot Vass József miniszter nem vállalta fel, annak következményét, a professzor visszahelyezését tanszékeire viszont Tuzson János kezdeményezésére, immár Fejérpataky László támogatásával a Bölcsészettudományi Kar nem fogadta el. Így maradt az újra és újra meghosszabbított szabadságolás, s annak oka és következménye: *Marczali* Henrik nem tarthatta meg óráit, ám nyugdíjba se küldték. A következő lépés az lehetett volna, hogy a kar belátja a jogtalanságot és – akár a kar, akár a rektor, akár a miniszter – kezdeményezi *Marczali* visszahelyezését tanári jogaiba. Nem ez történt.

Marczali Henriket immár fél évtizede eltiltották és távol tartották tanszékektől, a tanítástól, egykori és potenciális tanítványaitól. Iskolája emiatt és a numerus clausus következtében intézményes bázisát veszítette. A *manuductor* nem vezethette tanítványok kezét. Az utánpótlás kiválasztásába már régóta semmi beleszólása sem volt. Helyzetének újabb és újabb elbizonytalanítása óhatatlanul hatott rá. Feleségének elvesztése pedig a veszteségeket elviselhetetlenné fokozta.

⁵¹ Nyolcszáz folyamodó közül 143 új hallgatót vettek fel az egyetemre. *Marczali* Henrik nem tartja meg előadásait. Az Est, 1921. február 10. 3.

⁵² Vö. A kultuszminiszter nem fogadta el sem az egyetemi karok, sem a tanács döntését *Marczali* Henrik, Kövesligethy Radó, Schmidt József és Beke Manó tanárok ügyében. 8 Órai Ujság, 1921. szeptember 23. 7. Továbbá: Nincs változás a numerus clausus számárányában. 8 Órai Ujság, 1922. január 15. 5

Szabadságolás alatt, nyugdíjazás előtt (1922–1923)

Az I. számú (középkori) magyar történeti tanszék tanára Marczali Henrik volt, a II. számú (újkori) magyar történeti tanszék tanára pedig Angyal Dávid, az újkori egyetemes történeti tanszéké viszont Ballagi Aladár. Marczalit 1919 vége, első igazolása óta nem hívták vissza a szabadságból. 1922-ben pedig nyilvánvaló lett, hogy a kar Fejérpataky László elnökletével bizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy helyette mást keressen. 1922. június 20-án Fejérpataky László pedig azt javasolta a Karnak, hogy Marczali helyettesítésével Hóman Bálint magántanárt bízzák meg: „mint a kiküldött bizottság elnöke jelenti, hogy a bizottság, miután a tanszak másik ny. rendes tanára, valamint a rokonszakok nyíl. rendes tanárai kijelentették, hogy a tanszék helyettesítését nem vállalják, a bizottság egyhangúlag azt javasolja, hogy a tanszék helyettesítésével Hóman Bálint magántanár bizassék meg azzal, hogy a jövő félévben a középkori magyar történelemből heti 5 órában tartson előadásokat, illetve gyakorlatokat. Elfogadtatik.”⁵³

A *8 Órai Ujság* 1923. április 1-jei tárcájának – feltehetően a kultuszminisztérium sajtóosztályának sugalmazását követő – értelmezése szerint a minisztérium kívárt: „A proletárdiktatúra bukása után tudvalévően fegyelmi eljárás indult meg Marczali Henrik egyetemi tanár ellen, akinek az ügye még máig sem tisztázódott. A bölcsészeti fakultás tanárai a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat lefolytatásakor kijelentették, hogy nem hajlandók Marczalival együtt dolgozni. Az ügy a kultuszminisztériumba került, itt azonban még nem történt döntés. Mint értesülünk, a kultuszkormány nem akar az előrehaladott korú professzor ügyében ítéletet hozni, hanem egyelőre függőben hagyják a fegyelmi ügyet s amidőn Marczali eléri hetvenedik életévét, nyugdíjazni fogják.”⁵⁴

A Bölcsészettudományi Kar ülési jegyzőkönyve viszont az azonnali nyugdíjazás erőltetését tanúsítja. 1923. július 18-án a Bölcsészettudományi Kar ugyanis újból kérte Marczali és két másik tanár, Kövesligethy Radó csillagász és Schmidt József nyelvész nyugdíjazását. Azzal az indokkal, hogy mindaddig, amíg ez nem történik meg, az érintettek helyzete bizonytalan marad és a tanszékeken nem folyhat intenzív munka és tanítás. A címzett ismét a miniszter, aki ekkor már nem Vass József, hanem Klebelsberg Kuno volt.

Marczali kiszorításában kezdeményező szerepet játszott Ballagi Aladár, Tuzson János és Méhelý Lajos.⁵⁵ Tuzson János botanikus és Méhelý Lajos zoológus fajvédők

⁵³ ELTE EL 8/a. 27. Bölcsészettudományi kari tanácsülési jegyzőkönyvek. 1922. jún. 20. 176.

⁵⁴ Marczali Henrik fegyelmi ügye. *8 Órai Ujság*, 1923. április 1. 16.

⁵⁵ Ballagi Aladáról és Méhelý Lajosról lásd *Komlós Aladár: A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században*. Bp.–Jeruzsálem 2008. 85–86., 289.; *Gyurgyák János: Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány*. Bp. 2012. 17–50., 87–102., 185–227., 229–260.; *Konrád Miklós: Zsidóságon innen és*

voltak. Ballagi Aladár történész 1919/1920-ban – tekintettel a Tanácsköztársaság alatti mellözöttségére – rektor, 1920/21-ben pedig prorektor volt, aki a háttérből sokat tehetett Marczali ellen és – úgy tűnik – meg is tett mindent, ami módjában állt. Ebben feltehetően nagyon befolyásolta szakmai és emberi féltékenysége, a számára nyomasztoán kimagasló teljesítményű tudóssal és népszerű tanárral szembeni leküzdhetetlen – kisebbségi érzésből fakadó – ellenérzése, és – második generációs kitért zsidóként – kivételesen erős antiszemitizmusa.⁵⁶ Nem kevésbé az ő tevékenységének lehetett az eredménye, hogy Marczalit nem engedték tanítani. Ám míg Marczali esetében csak hivatkoztak arra, hogy rendezetlen helyzete akadályozza a tanítást, Ballagi valóban gátolta tanszéke működését azzal, hogy 1923 őszétől szabotálta tanítási kötelezettségeit.⁵⁷

A nyugdíjazás (1923–1924)

„A bölcsészettudományi kar folyó tanévi V. rendes ülésének határozatából mély tisztelettel bátorkodom nagyméltóságod figyelmébe ajánlani azt a körülményt, hogy dr. Marczali Henrik, dr. Kövesligethy Radó és dr. Schmidt József nyilvános tanárok ellen az egyetemi tanács által lefolytatott fegyelmi vizsgálat nyomán a bölcsészeti karnak nevezett tanárok nyugdíjazása iránt előterjesztett kérelme ügyében Nagyméltóságod döntését a mai napig sajnálattal nélkülöznünk kell. Karunk fenti ülésének határozatából mély tisztelettel és ismételten kérem nagyméltóságodat, hogy a nevezett tanár urak ügyében felterjesztett kérelmünkre vonatkozólag kegyeskedjék véglegesen határozni és elhatározásáról egyetemünket értesíteni. Engedje meg Nagyméltóságod, hogy rámutassak azon visszás állapotra, mely az említett három tanár ügyének elintézetlen volta miatt állott elő. Nevezett tanárok az 1919–20 tanév kezdete óta, tehát már négy tanéven keresztül nem tartottak előadást. Ügyüknek elintézése egyrészt az ő személyes érdekük, másrészt pedig egyetemünk érdeke is,

túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig. Bp. 2014. 21–181., 322., 324–325., 360., 523–526., 544–545., 578.; *Komoróczy Géza*: Holocaust i. m. 229–254., Tuzson Jánosról 252–253.

⁵⁶ Ballagi szerepét és magatartását 1914-ig a hozzá túlzottan is alkalmazkodó, és az 1910 és 1914 között meghurcolt Marczalival korántsem szolidáris Szekfű A száműzött Rákóczi-botrány második szakaszában, habilitálása védelmében leplezte le. *Szekfű Gy.*: Mit vétettem i. m. 13–33. Szekfű doktorálásában és habilitálásában Marczali Henrik meghatározó szerepet játszott. Nála doktorált, és ő volt habilitálásának egyik előzetes referálója és érdemleges bírálója (a másik Angyal Dávid), így ebben is komoly ellentétbe került Ballagi Aladárral. Marczali Henrik nyilvános rendes tanár érdemleges jelentése Szekfű Gyula magántanári képzéséről. Bp., 1915. ápr. 14. ELTE EL 8/b. Bölcsészettudományi Kar, Iktatott iratok. 16. d. 1774/1913–1914. Vö. *Dénes I. Z.*: A történelmi Magyarország i. m. 20., 22–23., 26., 39., 41., 87–88., 110–112., 122–128., 149–152., 242–246., 274–275., 358–362.

⁵⁷ ELTE EL 8/a. 29. Bölcsészettudományi kari tanácsülési jegyzőkönyvek, 1114 /923–24. 1923. nov. 12. 72–74. A dékán beszámolója. Vö. Angyal Dávid levele Szekfű Gyulának. Bp., 1924. júl. 19. ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattár (továbbiakban: EK Kt.) G 628/184.; Ballagi Aladár nyugalomba vonult. 8 Órai Ujság, 1924. november 26. 8.

mert az általuk elfoglalt tanszékeken természetesen nem folyhat intenzív oktatás és tudományos munkásság. Mindezek alapján mély tisztelettel és újból arra kérem nagyméltóságodat, hogy nevezett tanárok ügyében a döntést sürgősen meghozni kegyeskedjék.”⁵⁸

Az *Est* 1923. szeptember 8-i számában tudósította olvasóit, hogy „A történeti szak előadói között hiába keressük Marczali Henrik nevét. Az ő tanszékét Hóman Bálinttal, az Egyetemi Könyvtár igazgatójával töltötték be tavaly, aki az idén is mint helyettes tanár szerepel a tanrendben”.⁵⁹

Az új miniszter láthatólag mielőbb dűlőre akarta vinni a dolgot. A miniszteriumi iratokból láthatjuk, hogy eldöntötte: nyugdíjazza Marczali Henriket, Kövesligethy Radót és Schmidt Józsefet. Az iratokból Marczali és Schmidt nyugdíjazását követhetjük nyomon. A rektor 1923. augusztus 4-én Klebelsberg miniszter kérésére megküldte a kari iratokat.⁶⁰ A miniszter pedig helyt adott a kari kezdeményezésnek és 1923–1924-ben beosztottaival előkészítette, majd végrehajtatta Marczali nyugdíjazását. Úgy, hogy azt összekapcsolta és részévé tette az intézmény antimodernista, antiliberalis irányú hatékonyra formálásának, racionalizálásának, korszerűsítésének. Azzal, amit ő és hívei korszerűnek tartottak, és amelynek jegyében kiépítették a neonacionalista kulturális és oktatási intézményrendszert, azzal a lehetőséggel élve, hogy a győztes hatalmak és a békeszerződés által megtiltott magyar hadügyi költségvetést a kultuszárca kapta meg.

„Egyetemi körökben nagy feltűnést kelt, hogy a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán a megüresedett tanszékek betöltése ügyében semmi sem történik. Ezen a karon nagyon *sok az üres tanszék*, úgyhogy ez már-már a tanítás rovására megy. Négy ilyen tanár van: *Marczali* Henrik, a magyar történelem tanára, *Kövesligethy* Radó, a csillagászat tudósa, *Beke* Manó a matematikus és *Schmidt* József, aki indogermán nyelvészetet adott elő. Marczali, Kövesligethy és Beke Manó helyett a rokon tanszékek tanárai hirdettek valamivel több előadást, Schmidt József azonban egyáltalán nincs pótolva. Ezeken kívül az elmúlt évben súlyos veszteségek érték a bölcsészeti kart. Meghalt *Riedl* Frigyes, *Haraszthy* Gyula és *Goldziher* Ignác. Mindez ideig egyikük helyét sem töltötték be. A napokban nyilvánosságra került az a hír, hogy a kultuszminisztérium *Riedl* Frigyes tanszékét nem is kívánja betölteni. Kérdést intéztünk erre vonatkozólag *Tóth* Lajos államtitkárhoz, az egyetemi ügyek intézőjéhez, aki a következőket mondotta munkatársunknak: – *A hír megfelel a*

⁵⁸ A bölcsészkar dékán levele Klebelsberg Kuno miniszternek. Bp., 1923. júl. 18. MNL OL K 636 168. d. 5. t. 2514/1922-23. D. sz. A bölcsészkar dékán levele Klebelsberg Kuno miniszternek. Bp., 1923. júl. 18.

⁵⁹ Megkezdődtek az egyetemi beiratások. Az *Est*, 1923. szeptember 8. 5.

⁶⁰ A Budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Rectori Hivatala a miniszternek. Bp., 1923. aug. 4. MNL OL K 636 168. d. 5. t. 8134/1922/23.

valóságnak. Riedl Frigyes tanszékét takarékosági szempontból nem fogjuk betölteni. Általában ez a szempont azoknál a tanszékeknél, amelyeket egy-egy kiváló tudós részére létesítettek annak idején. Nem indokolt ma ezeket az »ad personam« felállított tanszékeket továbbra is fenntartani. Megkérdeztük az államtitkár urat, hogy a felfüggesztett tanárok ügyében a sok különböző állásfoglalás után mikorra várható végleges döntés. – A négy tanár ügyének aktái – mondta – most éppen nálam vannak. Rövidesen beterjesztem a miniszterhez, aki most véglegesen fog dönteni. Ez a döntés néhány héten belül megtörténik. A karon valószínűen meglepetésként fog hatni az ad personam tanszékekre vonatkozó döntés, mert a kar megtette a szükséges lépéseket a tanszékek betöltése irányában. Kiküldött egy bizottságot, ez már döntött is arról, hogy a tanszéket nem meghívás, hanem pályázat útján kell betölteni. Az új helyzettel valószínűleg a legközelebbi kari ülésen fognak foglalkozni.»⁶¹

Kleblsberg a nyugdíjazás kezdeményezése végett a dékán útján tette meg az első lépést. Intenciójára a dékán magához kérte a professzorokat azzal a javaslattal, hogy ők kérjék nyugdíjazásukat. Ez azonban nem vezetett eredményre. „Hivatkozással a Nagyméltóságodtól élőszóban nyert megbizatasra, tisztelettel jelentem a következőket: Dr. Marczali Henrik és dr. Schmidt József nyilv. r. tanárokat hivatalomba kértem s itt tudomásukra adtam, hogy felsőbb helyen módot kívánnak nyújtani nekik arra, hogy nyugdíjaztatásuk saját kérelmükre történhessék. Felhívtam a nevezett tanárokat, hogy nyugdíjaztatásuk iránti kérelmüket adják be hozzám s egyben tudomásukra adtam azt is, hogy ellenkező esetben a létszámcsökkentés során hivatalból fognak nyugdíjaztatni. Marczali és Schmidt professzorok ezen személyes, élőszóval tett közléseimet tudomásul vették. Dr. Schmidt József nyilv. r. tanár a hozzám intézett levelében kijelentette, hogy a felsőbb helyről néki felajánlott kegyel nem kíván élni. Marczali Henrik ny. r. tanár a vele ez ügyben folytatott hivatalos tárgyalás alkalmával hajlandóságot mutatott arra, hogy eleget tesz a felszólításnak, azonban máig semmiféle írásbeli nyilatkozatot nem adott át nekem. A fentiek szerint a nagyméltóságodtól kapott hivatalos megbizatasban eljárván, tisztelettel kérem nagyméltóságodat, hogy ezen jelentésemet tudomásul venni és a bölcsészettudományi kar ismételt sürgető határozataira való tekintettel is a szünetelő tanszékek ügyében a végleges döntést mielőbb meghozni kegyeskedjék.»⁶²

Ez után a Bölcsészettudományi Kar újabb felterjesztésben kezdeményezte a két professzor nyugdíjazását. A felterjesztés másnapján a miniszter elindította a minisztériumi osztályokkal Marczali Henrik és Schmidt József nyugdíjazásának ügyintézését. Az illetékes osztályokon számba vették adataikat, családi

⁶¹ Nem töltik be az egyetemen az »ad personam« létesített tanszékeket. A Kultuszminiszter rövidesen dönt a felfüggesztett egyetemi tanárok ügyében. Az Est, 1922. március 10. 4.

⁶² A Budapesti Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékáni Hivatala a miniszternek. Budapest, 1924. február 20. MNL OL K 636 168. d. 5. t. 1425/1923-24.

állapotukat, jövedelmüket, hogy kiszámolják a nyugdíj összegét.⁶³ Az illetékes miniszteri tisztviselő 1924. június 14-én a minisztériumi aktára óvatosságra intő figyelmeztetést jegyzett fel, amelyet hivatali előjárói gondosan és egyetértően látamoztak. Arra hívta fel közvetlen főnökei, s minisztere figyelmét, hogy az angliai sajtó foglalkozik az ügygel, ezért különös gonddal kell vigyázni annak formájára és időzítésére: „A londoni *New Statesman* c. folyóiratban támadó cikk jelent meg a numerus claususról és az »elüldözött zsidó tanárokról«. A miniszterelnökség a válaszcikkre adatokat kért a IV. ü.o.-tól, melyben Marczali és Schmidt tanárok mint szabadságoltak és nem nyugdíjazottak szerepelnek. Megfontolandó, hogy nevezettek nyugdíjazása a válaszcikk megjelenése előtt publikálandó-e? A keb. IX. ügyosztályhoz oly felkéréssel teszem át, hogy dr. Marczali Henrik és dr. Schmidt József egyetemi ny. r. tanároknak a f. tanév végével nyugdíjazása iránt intézkedni szíveskedjék, azonban a Pázmány egyetemhez /intézendő/ kíséző iratot a IV. ü.o. fogja elkészíteni, e végből tehát kérem a kiadvány tervezeteket kiadás előtt ide visszaküldeni.”⁶⁴

Az ügyintézés ment a maga útján. Határideje az akta szerint 1924. december 1-je volt. 1924. június 26, 27 és 28-án a nyugdíjazási ügyirat egyik osztálytól átkerült a másikhoz, majd visszaérkezett. Közben el kellett dönteni, hogy mikor kell kormányzói hozzájárulást kérni a nyugdíjazáshoz, előre vagy utólag, hogy mikor kell bekérni a nyugdíjazandók okmányait, hogy vonatkozik-e rájuk a B-lista vagy sem. Nagy Árpád helyettes államtitkár javasolt, egyeztetett, a miniszter pedig döntött. Az érintetteket és az egyetemet június végéig értesítették, Horthy Miklós hozzájárulását utólag kérték. 1924 végére Marczali Henrik és Schmidt József nyugdíjazása lezárult.⁶⁵

Marczali Henrik eltávolítása az egyetemről nem egy egyén akciója volt. Annak felelőssége a kart, az egyetemet, az új minisztert és az egész berendezkedő és megszilárduló ellenforradalmi rendszert terheli. A hatékony, eredményes minisztériumi ügyintézés arra volt hivatott, hogy az ügy eredendő jogtalanságát, Marczali Henrik esetében a kétszer is igazolt egyetemi tanár kényszernyugdíjazását, mint szabályos nyugdíjazási eljárást vezényelje le, aminek sikerrel eleget is tett. Aki a

⁶³ Pázmány egyetem bölcs. tud. kara Marczali és Schmidt tanárok nyugdíjazása tárgyában. Bp., 1924. febr. 23., 29. MNL OL K 636 168. d. 5. t. 20062/1924.

⁶⁴ MNL OL K 636 168. d. 5. t. 20062/1924. Bp., 924. VI. 11. Jeszenszky. L. Dr. Nagy VI. 12. Olvashatatlan szignó 924. VI. 18.; Vö. *Robert Bell: The Kingdom without a King. The New Statesman*, 10 May 1924. 114–120. A *New Statesman* a budapesti közgyűjteményekben nem találtam, ezért megkértem Kecskeméti Károlyt, hogy keresse meg, olvassa el és küldje el nekem a párizsi Nemzeti Könyvtárban fellelhető példány másolatát. Baráti segítségét köszönöm.

⁶⁵ Pázmány egyetem bölcs. tud. kara Marczali és Schmidt tanárok nyugdíjazása tárgyában. 1924. febr. 20. MNL OL K 636 168. d. 5. t. 20062/1924. 1–4.

jogszerűséggel szemben a hatékonyságot részesítette előnyben, meg lehetett elégedve: az ügy lezárult, a tanszékek tanári állásait be lehetett tölteni.⁶⁶

Marczali Henrik középkori magyar történeti és Angyal Dávid újkori magyar történeti tanszéke 1925-től új tanárt kapott. A középkori tanszékre Hóman Bálint, az újkori magyar történeti tanszékre Szekfű Gyula került. Angyal 1925-től ugyanis az egyetemes történeti tanszék tanára lett, így korábbi tanszéke, az újkori magyar történeti tanszék megürült. Ide Klebelsberg Kuno Szekfű Gyulát nevezte ki, akinek *venia legendijét* – Bleyer Jakab közbenjárására és Angyal Dávid dékáni támogatására (Hóman Bálintéhoz hasonlóan) – a politikai igazolások során az egyetem megerősítette.⁶⁷ Marczali korábbi tanszékére pedig Hóman Bálint kapott kinevezést, aki az 1922–23-as tanév második fele óta magántanárként – mint helyettes – tartott ott órákat.

Angyal Dávid – aki 1919 őszétől dékán, majd prodeán volt – így írt Szekfű Gyulának Marczalinak az egyetem kötelékéből való elbocsátásáról és a bölcsészkar helyzetéről: „Tökéletesen igaza van Marczalira nézve. Felesleges brutalitás volt. Ugyanez áll Schmidt József nézve is. De most bolond világ van itt a nagy takarékoságban. Egy pénzügyminiszteri államtitkár az egész bölcsészeti kart el akarta törölni. Nem elméleti tudomány kell itt, hanem sanálás, mondotta az érdemes férfiú. – Marczali és Schmidt tanszékei nem kerültek a B. listára. A jövő félévben tehát betöltésükről kell gondoskodni. Azért kérem önöket, Eckhartot és Kegyedet, gondolkozzanak e kérdésről. Mert ha Önök nem akarnak lejönni, Márkira vagy Szádeczkyre kerül a sor. A dolog megfontolandó.”⁶⁸

Rupert Rezső ellenzéki képviselő 1926. április 28-án a Nemzetgyűlésben a következőképpen értékelte az ellenforradalmi szellemi tisztogatásokat: „úgy hiszem, hogy az illetékesek valamennyien érzik, hogy abban a fellángolásban és túlbuzgalomban, amelyet az ellenforradalmi kormányzatok első idején főleg a rendszernek mellék- vagy alvezérei és kisdud oldalpillérei szolgáltak, igenis nagy igazságtalanságok történtek értékes és kifogástalan gondolkodású emberekkel szemben is. Hadd mutassak rá arra a tényre, hogy olyan emberekre nem volt szüksége az elmúlt esztendőnek rendszereinek, mint például – hogy először az egyetemi tanárokról szóljak – Simonyi Zsigmondra, a magyar nyelvtudománynak Révay Miklós és Szarvas Gábor mellett legkiválóbb művelőire, vagy Asbóth Oszkára, a szláv filológia kiváló tudósára, de nem kellett

⁶⁶ Vö. *Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás*. Bp. 1942.; *Szontagh Vilmos: Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás*. Magyar Jogi Szemle 24. (1943) július. 422–429.; *Magyary Zoltán: Válasz a „Magyar közigazgatás” bírálóinak*. Magyar Jogi Szemle 24. (1943) szeptember. 459–468.; *Szontagh Vilmos: Eredményesség és jogszerűség a közigazgatásban*. Magyar Jogi Szemle 25. (1944) február. 72–81.; *Magyary Zoltán: Zárzó a „Magyar közigazgatás” vitájához*. Magyar Jogi Szemle 25. (1944) február. 81.; *Bibó István: Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom*. Társadalomtudomány 24. (1944) 1–3. sz. 36–56.

⁶⁷ *Dénes I. Z.: A történelmi Magyarország i. m. 192–199.*, 207–208.

⁶⁸ Angyal Dávid Szekfű Gyulának. Bp., 1924. júl. 19. EK Kt. G 628/184.

nekik Schmidt József, az indogermanista, nem kellett Alexander Bernát, a kiváló filozófus és esztétikus, Marczali Henrikre sem volt szükség, a magyar történelemnek és a világtörténelemnek egész Európában ismert kiválóságára, Beke Manóra sem volt szükségük, az Európa szerte ismert matematikusra. És ahogy ezeket az embereket a hivatalos szellemi élet terén egyetemekről, középiskolákról vészbírói ítéletekkel kiüldözték állásukból, természetesen a nem hivatalos szellemi élet területeire, akadémiára és irodalmi társaságokra is átterjedt a ragály és így történhetett meg, hogy a fajvédő irányzat alatt a legmagyarabb író, a magyar fajnak legkiválóbb reprezentánsát, Móricz Zsigmondot kizárták a Petőfi-társaságból”.⁶⁹

Veszteségek hálójában

Közkeletű vélekedés, hogy Marczali Henrik csak az 1910-es évekig írt komoly tudományos műveket. Ám ezt művei nem támasztják alá. Kétségtelen, hogy a tízes években számos politikai tanulmányt és esszét jelentetett meg, s a húszas években is írt politikai röpiratokat és esszéket.⁷⁰ A publikációk tanúsága szerint nyolcvan éves koráig nem szűnt meg tudományát művelni. 1931-ben szimbolikus politikai szerepet is vállalt: nevével az Egyesült Szabadelvű és Demokratikus Ellenzék pótképviselői között találjuk.⁷¹

A demokratikus forradalom idején – Bánóczy József, Mahler Ede és Mohácsi Jenő társaságában – azok között találjuk a nevét, akik Vázsonyi Vilmos kezdeményezésére, és az Egyenlőség felhívására 1918. november 6-án a Vigadóba szervezett zsidó nagygyűlésen megválasztott neológ hitközségi szervezet új vezetőit: Székely Ferencet, Mezey Ferencet, Kohner Adolfot és Vadász Lipótot támogatták. Azokat, akik Hevesi Simon, Fischer Gyula és Adler Illés rabbik szentesítésével kinyilvánították, hogy „a magyar nemzethez való szent, elszakíthatatlan kötelékének tudata” vezérli őket, s hogy lojálisak a mindenkori magyar kormányhoz. A zsidó nemzethez tartozást meghirdető cionistákkal és a távolmaradásukkal tüntető ortodoxokkal szemben.⁷²

A Tanácsköztársaság idején az őt felkereső Kun Bélát – a magyar történészek közül először általa használt *oral history* módszerrel – meginterjúvolta (ahogy

⁶⁹ Rupert Rezső felszólalása. Nemzetgyűlési napló. Bp. 1926. 102. (Turbucz Péter szívességéből.)

⁷⁰ A társadalmi fejlődés történelmi alapjai. Magyar Társadalomtudományi Szemle 1. (1908) 645–650.; Társadalmunk történelmi fejlődése gazdasági alapon I–III. Budapesti Szemle 185. kötet (1914) 448 sz. 1–23., 449. sz. 181–192., 450. sz. 343–354.; A világháború történeti megvilágításban. Budapesti Szemle 160. kötet (1914) 456. sz. 379–396.; Italica Res. Budapesti Szemle 163. kötet (1915) 463. sz. 1–20.; Világpolitika és világgazdaság. Bp. 1918.; A béke könyve. A mult tanulsága. Bp. 1920.; (Németül, angolul és franciául is.) Hogyan készült a nagy háború? Bp. É. n. [1923.]; Papers of Count Tisza 1914–1918. American Historical Review 29. (1924) 301–315.

⁷¹ Országgyűlési Almanach 1931–1936. évi országgyűlés. Szerk. Haeffler István. Bp. 1931. 489.

⁷² Komoróczy G.: A zsidók története i. m. 351–353. Vö. A magyar zsidóság nem akar másodrangú polgárság lenni. Nem keres külföldi szövetségest, nem akar genfi „kisebbség” lenni, hanem jó magyarként akar dolgozni. Vázsonyi felszólalása a zsidók nagygyűlésén. Az Est, 1924. október 28. 2.

Vay Miklóstól Tisza Istvánig annyi mindenkit).⁷³ Elvileg és feltételekkel vállalta a korszerű, jó kezdeményezést képviselő Országos Levéltári Tanács elnökségét. Tanítási segédanyagként rezsimtől függetlenül vállalhatóan megírta az amerikai forradalom történetét. Buzdította tanítványait, hogy katonatiszteként harcoljanak a Magyarországra törő megszálló csapatok ellen. Ismeretségeit felhasználva bátran és magától értetődően mentesítette és mentette a Tanácsköztársaság által üldözött ismerőseit. Nem láttuk jelét el nem oszlatható „gyanús homálynak”, a Tanácsköztársaság elnyomó rendszere támogatásának, a diktatúrával és a vörös terrorral való kollaborálásnak. Annál inkább „felesleges brutalitásnak”.

Bár – közletről nézve – a „brutalítás” nem volt „felesleges”. Azzal ugyanis a berendezkedő keresztény kurzus jelezte: a zsidó vallású vagy/és származású magyarokat nem tekinti egyenjogú, ugyanolyan magyaroknak, mint a nem-zsidókat. Az egyetemen a fajvédők, a helyezkedők és a konformisták antimodernista újraelosztási koalíciója magyarság-vizsgává alakította a politikai igazolásokat. S ha a jogszerűség akadályt jelentett, annak ellenében kereste a tisztogatás, a szelekció, a térfoglalás lehetőségét. Marczali esetében – mint annyi más esetben is – bizonyosan egy igaz magyar hazafival szemben.

Marczali 1918 és 1924 között szinte mindent elvesztett, amiben addig hitt. Súlyosan sérült a magyar birodalomba, s annak balkáni kultúrmissziójába, civilizációs küldetésébe vetett hite, miután annak valóságalapja, a történelmi Magyarország, s az azt szerinte garantáló Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott. Az uralkodó személye iránti hűsége tárgyát veszítette azzal, hogy a király lemondott. Súlyosan sérült a rendezett állapotok kiszámíthatóságába, a törvényesség, az igazságosság, az intézmények alkotmányos működése magától értetődőségébe vetett bizalma. Azt az önképét, hogy mások is úgy tekintsenek rá, ahogy ő tekintett önmagára – zsidó vallású magyar hazafiként és magyar tudósként – tapasztalatai nagyon rombolták és kikezdték. Azt a meggyőződését, szerepfelfogását pedig, miszerint szenvedélyes igazságkeresése, szorgalma, kemény munkája, tárgyilagosságra törekvése mások, nemzete és az emberiség javára válik a *Tikkun Olam* (תיקון עולם), a világ jobbá tétele jegyében, komoly megpróbáltatások kérdőjelezték meg. Az, hogy feleségét elvesztette, nagyon fájt neki, annyira, hogy belebetegedett. Mindez együttesen magyarázza, hogy nyugdíját végkielégítésre kérte változtatni. Annak ellenére, hogy többé-kevésbé nyilván tisztában volt azzal, hogy annak értékét az infláció kikezdi, hiszen hadikölcsön-kötvényei is egyre kevesebbet értek. Feltehetően abban a tudatban, hogy nincs már sok neki hátra, s azt, amije volt, gyerekeinek és unokáinak szeretne volna hátrahagyni.

⁷³ Vö. Papers of Count Tisza i. m.; *Marczali H.: Emlékeim* i. m. 156–159.

Tévedett. Nyugdíjazása után még tizenhat évig élt.⁷⁴ Ép ésszel már nem élte át a második zsidótörvényt. Akkor pedig, amikor a vidéki zsidókat gázkamrákba szállították, s a budapestiek ellen hajtóvadászatot tartottak, már nem élt.

1920-ban Apponyi Albert felkérésére a trianoni békeszerződés ellen írt röpiratát a magyar kultúrnacionalizmus, a kultúrmisszió jegyében zárta.⁷⁵ Önmagáról alkotott képe nem állhatott távol az ebben megfogalmazott mintaadó szerepétől: „mindig voltak és vannak köztünk, kik a szellem és az igazság becsületes kutatása terén nem maradtak el bármely nemzet fiai mögött”.⁷⁶

Marczali Henrik 1927-ben a *Revue Historique* nagy, kétkötetes historiográfiai összefoglalásában így összegezte a magyar történetírás korabeli teljesítményéről alkotott véleményét: „A nagy háború sehol sem volt kegyes a történetíráshoz. Az igazság iránti érzék csaknem minden országban kihunyott. Hazánkon 1920-tól szinte felfokozott tettvágy lett úrrá. Mindenki tudta, hogy mit jelent Magyarország számára a történelem. Mivel az állam és az akadémia egyaránt megfosztatott a szükséges forrásoktól, ezért maga a társadalom gyürkőzött neki a munkának. Az uralkodó felfogás mindazonáltal már nem

⁷⁴ A Kozma utcai temetői katon: „Név: Marczali Henrik. Foglalkozás, életkor: egyetemi tanár 84 éves. Lakása: V. Arany János u. 16. Hol halt meg: XIV. Amerikai út 57. A haláleset ideje: 1940 év július hó 21 nap. A temetés ideje: 1940 év július hó 23 nap. Sírhely: 5B sor 10 szám 1.” A beszkenelt kartont Karika Juditnak (Kozma utcai temető) és Lédermann Zitának (Magyarországi Zsidó Hitközség, Budapesti Zsidó Hitközség, Chevra Kadisa) köszönöm.

⁷⁵ „a magyar átment a nyugati népek valamennyi stádiumán. Későbbben náluk, sokat átvéve tőlük, de nem viszonzszolgálat nélkül. Volt lovagkora, renaissance-a, reformációja, ellenreformációja, átment a felvilágosodás korán és kivette becsületesen részét a XIX. század eszméinek megvalósításából. Kultúrája tehát összehasonlíthatatlanul szilárdabb alapon nyugodott azokénál, kik úgy szólva a XIII. századból egyszerre jutottak be a huszadikba. Kimondhatjuk azt is, hogy az igazi magyar tradíciónak, a Széchenyi, Deák és Eötvös valódi szabadelvűségének megfelelt a nemzetiségeknek is lehető magas művelése. Megfelelt volna magának a magyarság érdekének is. Egy feltétel alatt: ha a magyar épp oly arányban halad előre, mint tanítványai. Mihelyt bármi okból, nevezül akár kenyelemnek akár reakciónak, nálunk túlterhelésről panaszkodtak; nálunk, hol bizony még kevesebbet tanultak mint nyugaton – az aránynak kárunkra fel kellett billenni és a magyar szupremácia alól lassankint kisiklik az erkölcsei alap. Pedig az a törekvésünk, hogy itt egészen magyar államot alkossunk, nemcsak természetes volt, hanem még a kultúra emelését is elősegítette volna. Az a külföldi író, ki tán legbehatóbban és legkevesebb elfogultsággal ír rólunk, ez annyira vitatott kérdésben így nyilatkozik: »A magyarok nem urai ambíciójuknak: azt a természet parancsolja. Hogy létezhesenek, uralkodniok kell az egész magyar területen. Ha tekintetüket az Alföldre és a Dunántúlra szorítanak, egy darabig még tengődhetnek mint népcsoport, de nemzeti életüknek vége volna. Parancsoló szükség tehát, hogy »történeti« államukat »nemzeti« állammá alakítsák át.” (*Louis Eisenmann: Le Compromis Austro-Hongrois.* 555.); „A baj csak az volt, hogy a nemzeti-ségi éppúgy, mint a vele oly szoros összeköttetésben álló társadalmi és gazdasági kérdésekben nem az igazi nemzeti gondolkodás, hanem a pártérdek és gyakran az egyéni önzés döntött. Ismerjük el ezt, de viszont el kell ismerni mindenkinek, hogy a magyar nemcsak átvette a műveltséget, mint egy divatos köntöst, hanem mindig voltak és vannak köztünk, kik a szellem és az igazság becsületes kutatása terén nem maradtak el bármely nemzet fiai mögött. Nem magyar, hanem Roosevelt Tivadar mondta, hogy nemcsak tiszteli, hanem bámulja is Magyarországot, mert története számos oly példát és elvet mutat, melyet más nemzeteknek is érdemes követni. »Magyarországtól tanulhatunk bátorságot, vaselhatározást és kitartást. Az egész művelt világ adósa Magyarország multjának. Nem is tartaná magát művelt embernek, ha nem ismerné.« Rajtunk múlik, hogy ez ne csak multunkra álljon, hanem jövőnkre is. Ne tarthassa magát művelt embernek, ki nem tudja, mivel járul a magyar szellem az emberiség lelki javainak gyarapításához.” In: *Marczali H.: A béke könyve* i. m. 193–195.

⁷⁶ Uo. 195. Vö. *Uő:* Cím nélküli bevezető. In: *J. A. Hobson: Egy új világ problémái.* Bp. 1923. 6–7.

az volt, mint Salamon [Ferenc] vagy akár Fraknoi [Vilmos] idején. Ezen a területen is a reakció diadalmaskodott. /.../ Adná az ég, hogy a fiatal történész-nemzedék – amelyet e szerény sorok szerzője volt szerencsés kiművelni – visszaállítaná a szigorúan pártatlan és tudományos kutatás becsületét, azt a hagyományt, amely az idő tájt jelent meg, amikor mestereim egyike, Gabriel Monod megalapította a *Revue Historique*-ot, és amely hagyományt tanárként, történészként és hazafiként soha meg nem tagadtam.”⁷⁷

Ő, aki magyar történelmet tanított, egyetemes és magyar történelmet írt, halálában identitásának mindkét elemét megjeleníti. Sírján, az egyik oldalon, Telcs Ede reliefjén Marczali Henrik neve fölött világító olajlámpás, fóliánsok, homokóra, egy nyitott könyv és egy olajág jelképezi a történetírói szerepét, neve alatt pedig hivatása, az „egyetemi tanár, történetíró”, azalatt pedig születésének és halálának éve „1856–1940” olvasható. A sírkő másik oldalán Marczali Henrik héber nevét betűzhetjük ki: Cvi ben Szará. A héber név előtt pedig ez áll: מררנו הרב. Ez inkább a rá büszke, 1943-ban már a jogfosztást, kiszorítást elszenvető zsidó közösség hozzá való viszonyulását jeleníti meg, mint az ő önképét. Együtt, magyarra fordítva: a mi nagy tanítómesterünk, Szará fia, Cvi.⁷⁸

FROM PROSECUTION TO RETIREMENT

The Dismissal of Professor Henrik Marczali from the University of Budapest (1919–1924)

by Iván Zoltán Dénes

SUMMARY

Henrik Marczali, professor of history of the University of Budapest, was put on leave by his employer from 1919 to 1924, and finally pensioned off in 1924 by Count Kuno Klebelsberg, Minister of Religion and Public Education. Marczali was one of those university professors against whom a political inquiry was launched on account of their activities during the democratic revolution of October 1918 and the Communist regime of 1919. Although he was eventually cleared by both the faculty and the university, and acquitted of the charges, his university career came to an end. Why and how? It is these questions to which the article seeks an answer.

⁷⁷ *Henri Marczali*: Hongrie. In: *Histoire et historiens depuis cinquante ans. Méthodes, organisations et résultats du travail historique de 1876 à 1926.* (Bibliothèque de la *Revue Historique* I.) Paris 1927. 209–218, idézet: 217–218. Az idézetet Lajtai L. László fordította magyarra. A magyarországi közgyűjteményekben hozzáférhetetlen kiadványt Kecskeméti Károly kereste meg a párizsi Nemzeti Könyvtárban, vonatkozó részét kimásolta és elküldte. Vö. *Neville Masterman*: Henrik Marczali, Historian. *New Hungarian Quarterly* 14. (1973) 49. sz. 150–157.

⁷⁸ Köszönöm Balogh Katalinnak, hogy segítségemre volt a sírfeliratok kiolvasásában és magyarra fordításában.